

Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava*

PAVO BARIŠIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 01 Mažuranić, I.
01 Starčević, A.
01(195)(497.5)"18"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 11. 1. 2018.
Prihvaćen: 20. 2. 2018.

Sažetak

Velikani hrvatske političke misli Ivan Mažuranić i Ante Starčević suvremenici su čiji životi i djela pokazuju znatne sličnosti, ali i stanovite razlike u nazorima. Obojica su imala filozofsku i pravnu naobrazbu, znanja i iskustvo. Mažuranić je filozofske i pravne temelje nadograđivao djelovanjem kao državni odvjetnik, saborski zastupnik, dvorski kancelar i hrvatski ban. Starčević je nakon studija filozofije radio u odvjetničkoj pisarnici, djelovao kao zastupnik u Hrvatskom saboru, utemeljio i vodio Stranku prava. Obojica su smatrana naprednjacima i liberalcima, zagovornicima vladavine puka.

U radu se ponajprije ocrtavaju osobni profili dvaju državnika i zatočnika prava kroz osvrt na njihove značaje i političke odnose. Razmatraju se i uspoređuju životni putovi *novih ljudi* (*homines novi*) u političkom svijetu, klasična naobrazba, poznavanje jezika i književni dar, demokratski nazori i oporbeni stavovi, naprednjaštvo i liberalizam, bistrina pogleda i postojanost karaktera. Među razlikama ukazuje se na opreku političkoga pragmatizma i steklišta, različit odnos prema državnim službama, suprotnost realizma i idealizma te na različitost pogleda u odnosu na rješenje hrvatskoga pitanja u okviru Monarhije ili izvan nje. Rad nastoji rasvijetliti suradnju na zajedničkim poslovima te uzroke političkih sučeljavanja i prijemora. Završna usporedba filozofijsko-pravnih motrišta, vezanih za pitanje o primatu naravnoga ili povijesnoga prava, iznosi na vidjelo blizinu pogleda, sličnost stila i srodnost argumentacije koji su zaveli i najizvrsnije poznavatelje opusa i jednoga i drugoga pisca u nedoumice u pogledu autorstva djela *Političke iskrice*.

Zaključak je da su Mažuranić i Starčević bliski u dijalektičkoj oprečnosti. Gradili su vlastita djela na načelima osebuje filozofije prava i čvrstih čudorednih nazora.

* Rad je nastao u okviru projekta »Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu od 12. do 20. stoljeća«, koji podupire Hrvatska zaklada za znanost. Prvotno je rad, u skraćenom obliku, izložen na znanstvenom skupu *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, koji je održan 5. studenoga 2014. na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Svaki je na svoj način, i u skladu s vlastitim uvjerenjima, ispunio dužnost u službi dobru zajednice te su tako postali najdjelotvorniji hrvatski državnici u 19. stoljeću.

Ključne riječi: filozofija prava, naravno pravo, povijesno pravo, hrvatski državnici, Ivan Mažuranić, Ante Starčević

Uvod

Odnos između dvaju istinskih velikana hrvatske političke i pravne misli 19. stoljeća Ivana Mažuranića i Ante Starčevića ima ne samo historiografsko nego i dublje teorijsko značenje za razumijevanje hrvatske filozofijskopravne i državoslovne baštine. Dva rodonačelnika demokratskih i liberalnih političkih struja u Hrvatskoj svojega doba dijele stanovita zajednička uvjerenja i poglede. Pripadali su prvotno istom političkom i idejnom krugu hrvatskoga narodnoga preporoda. Zbivanja vezana uz preporod i zahtijevanja naroda iz 1848. iznijela su na javnu pozornicu novu intelektualnu i političku *elitu* u Hrvatskoj u kojoj se ističu ta dva značaja.

Iz izvornih književnih nastojanja i rasprava o jezikoslovnim i državno-pravnim temama iznjedrila se nova i nadasve darovita generacija autora sklonih peru i vještih u pisanju. Prema svjedočenju jednoga od pristaša preporoda Mije Krešića (1822 – 1888) ljudi od pera nikada ni ranije ni poslije nisu imali takav ugled u Hrvatskoj kao u preporodno doba, promatralo ih se s »pobožnim strahopoštovanjem«. ¹ Mažuranić je svojim književnim umijećima u preporodno doba postao najugledniji pisac generacije. A i nešto mlađi Starčević brzo se nametnuo virtuosnim perom i jasnim izričajem.

U svojoj monografiji o Starčeviću Josip Horvat pobliže opisuje kako je mladić iz Like već tijekom školovanja u Zagrebu »očito imao prilike doći u dodir s prvacima i hrvatske književnosti i politike, ljudima, koji su za tu mladost bili ideal«. ² Zacijelo mu je jedan od mladenačkih uzora bio Ivan Mažuranić, namjesni učitelj pjesništva u Zagrebačkoj gimnaziji koji je ubrzo nakon toga postao najistaknutiji hrvatski književnik. Dijelili su povrh svega zajedničke ilirske inspiracije i bliske nazore, o kojima u svojim uspomenama svjedoči sam Starčević:

»God. 1839–40. biaše g. Ivan Mažuranić namestnim učiteljem u VI., a ja djakom u III. razredu gimnazije zagrebačke. Oba biasmo vatreni Iliri.«³

¹ Vidi Josip Horvat, *Ante Starčević: kulturno-povijesna slika* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990), p. 68.

Nadalje u bilješkama: Horvat, *Ante Starčević* (1990).

² Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 68.

³ Ante Starčević, »Nekolike uspomene«, u: *Djela Dra. Ante Starčevića*. (Zagreb: Izdaje Odbor Kluba Stranke prava. Tiskara Antuna Scholza, 1894), Knjiga III. Znanstveno-političke

Naravno, uz bliske ilirske poglede odmah izlaze na vidjelo i razlike među njima, koje autor posebice ističe.

Horvat svjedoči nadalje o tome kako je Starčević upoznao i »Ljudevita Gaja, razgovarao s njim, iskusio već privlačnost mirisa štamparske boje, zavirio u tajnovitost redakcijskih odaja, nije bio samo obični vojnik u narodnim redovima«. ⁴ Ostao je u suradnji s reformatorom »hrvatske abecede« i pravopisa u *Narodnim novinama* i kada su ga mnogi od ranijih prijatelja napustili. U Predgovoru *Razvodu istrijskom* posvjedočio je kako mu je upravo »slavni uzbuditelj i štititelj naše narodnosti« ⁵ stavio na raspolaganje svoju knjižnicu drevnih rukopisa te preporučio tumačenje i priređivanje za tisak toga vrijednog djela.

Životni je poziv Mažuranića i Starčevića vodio različitim stazama pa su se često nalazili na suprotstavljenim političkim stranama. Idejna stajališta međutim, ako im se oduzme politički predznak, ostaju začuđujuće bliska. Starčević je u početku s velikim poštovanjem govorio o gimnazijskom namjesnom učitelju pjesništva i samom vrhunskom pjesniku. Ne samo što je čitao i učio »na pamet sve ilirske spise svom žestinom zanešena mladića« ⁶ nego je i primao pouke o pjesništvu, jeziku i povijesti. Suradivali su u izdanjima Matice ilirske, gdje je Starčević pisao brojne priloge i uređivao izdanja časopisa, a Mažuranić bio predsjednikom od 1858. do 1872. Isto tako suradivali su i na političkom polju. Obojica su birani u Riječkoj županiji kao poklisari u Hrvatski sabor 1861.

Starčević u svojim *Uspomenama* izrijekom opisuje kako je predlagao da se Mažuranić izabere za poklisara u Vinodolu te tražio da mu upravo on bude *namjesnik*:

»Naputih ga (svojega prijatelja kotarskoga sudca Mudrovčića, op. a.), neka stvar poveri pametnim ljudem, neka ljude uputi, da ja, do kojega se je premnogo deržalo, proti tomu izboru neimam ništa, pače da će mi i drag biti; neka za dokaz, da ja privoljujem, pusti mene izabrati za namestnika g. I. Mažuranića.« ⁷

Ali kasnije, poznato je, postaje njegov nesmiljen idejni i politički oponent i kritičar. Nije naravno manjkalo uzvrata i prijekora ni s pjesnikove strane, jednako kao i znatnoga uzajamnog uvažavanja. U napetosti toga odnosa oslikava se dinamika i složenost političkih prilika i zbivanja u Hrvatskoj i Europi njihova doba.

razprave, p. 318.

Nadalje u bilješkama: Starčević, *Djela* III (1894), s paginacijom.

⁴ Horvat, *Ante Starčević* (1990), str. 68.

⁵ Ante Starčević, *Književna djela*, priredio Dubravko Jelčić (Zagreb: Matica hrvatska, 1995), p. 457.

⁶ Starčević, *Djela* III (1894), p. 318.

⁷ Starčević, *Djela* III (1894), pp. 321 i sl.

Ponajprije slijedi ocrta profila dvaju državnika i zatočnika prava kroz osvrt na njihove osobne značaje i političke relacije. Potom u središte razmatranja dopijeva usporedba njihovih filozofijsko-pravnih motrišta. Tu će se pokazati ne samo začudna blizina i sličnost stila nego i srodnost njihove argumentacije, koja će zavesti i najizvrsnije poznavatelje opusa i jednoga i drugoga pisca u nedoumice u pogledu autorstva niza aforizama *Političke iskrice*.

Za primjereno i nepristrano rasuđivanje stajališta dvaju »preznamenitih muževa«, kako ih oslovljavaju njihovi suvremenici, pozvat ću se ponajprije na glasovitu izreku kojom je Starčević tražio veću umjerenost u prosudbama o vlastitu djelu. Kada su mu u povodu 60. rođendana i imendana, na sv. Antuna 13. lipnja 1883, stranački prijatelji i pristaše priredili proslavu, on je u svojem skromnom duhu, u pismu upućenom uredniku *Slobode*, uzvratio riječima:

»Žao mi je, da se uznose i uzveličavaju moje zasluge za domovinu. Po mojemu osvedočenju, to je glavna mana Hervatah, da lahkoumno hvale i lahkoumno kude; u prvom slučaju poveravaju se preko mere i gube samostalnost, u drugom su nepravedni, u obih samo si škode.«⁸

Tako je u svojem aforističnom stilu iznio dijagnozu mentaliteta koji je sklon krajnostima. Znakovito je međutim kako se ni sam nije uspijevao uvijek ukloniti opisanim pretjerivanjima. Nije se doduše previše razbacivao u pohvalama, ali je zato bio neumoljiv u kritikama i pokudama, poput ciničnoga Diogena. Njegovim žestokim invektivama nije umaknuo ni *Ivša naški*, kao ni mnogi drugi istaknuti protagonisti političke pozornice u Hrvatskoj.

Kada se promotre stajališta koja se više od jednoga stoljeća talože i prelamaju na Mažuranićevu i Starčevićevu djelovanju u politici, tada navedene riječi o manama Hrvata do danas nisu izgubile na vjerodostojnosti. Još se uvijek objavljuju rasprave i knjige kojima se i jednoga i drugoga ili sotonizira ili divinizira. S obzirom na politička uvjerenja autora, pada veća ili manja sjena na prijeporna stajališta. Filozof iz Like jasno poučava kako ni jedno ni drugo nije ni pravedno ni korisno. Međutim kao pisac oštih satira i briljantan politički govornik nije bio imun od pogrde drugih, pogađajući često i *Ivšu austrijanskoga*. Koliko je i kada bio u pravu, ostaje promotriti u danim okolnostima. Isto tako valja kritički rasuđivati i o jednostranim osudama divljih stekliša, njegovih pristaša, koji su se poglavito oštro znali okomiti na pjesništvo »bana pučanina«.

Zahtjev za većom pravednošću rasudbe traži nepristranu usporedbu stavova, ukazujući na međusobne sličnosti i razlike, jednako na životnom putu i djelovanju kao i u stilu te u zastupanim uvjerenjima. Za potkrepu će ponajprije poslužiti osvrt na prijepore između dvaju uglednih zastupnika u Hrvatskom

⁸ »Pismo uredniku *Slobode*«, *Sloboda* 6/72 (1883), 15. lipnja 1883, p. 1.

saboru o ključnim pitanjima te Starčevićev opis njihova političkoga i osobnoga odnosa. Potom se razmatranje usredotočuje na raščlambu i prosudbu stajališta obaju značajnih spisatelja o temeljnim filozofskim i pravnim pitanjima, posebice na odnos između naravnoga i povijesnoga prava.

1. Sličnosti između Mažuranića i Starčevića

U oči ponajprije upadaju znakovite podudarnosti, koje svjedoče o srodnom životnom polazištu i blizini pogleda dvaju istaknutih suvremenika. Slični su po životnom putu kojim su se vlastitim znanjem i sposobnostima uzdizali do visoke klasične naobrazbe i značajne društvene uloge i položaja. Svaki je u svojem rodu prvi dospio do najuglednijih javnih službi kao *homo novus*. Imaju jednaku klasičnu naobrazbu i dobro poznavanje jezika. Prošli su slično iskustvo u pravničkoj djelatnosti, jedan kao odvjetnik, drugi kao odvjetnički pisar, a potom i kao saborski zastupnici. Obojica su bili vrsni pisci te istaknuti državnici.

1.1. *Homines novi*

Izričaj *novi čovjek* (*homo novus*) uveli su stari Rimljani za one muževe koji su se prvi iz svojega roda uzdignuli do člana Rimskoga senata, poglavito kada bi netko iz plebejskih krugova dosegnuo javnu počast i postao konzulom. Kako su ugledne upravne dužnosti bile pridržane za patricijske krugove, pojava *novih ljudi* vezana je uz prodore darovitih i snažnih plebejskih osobnosti u javni život Rima. Među primjerima valja spomenuti najistaknutije, kao što su prvi konzul pučkoga podrijetla Lucije Volumnije Flama Violens (oko 340 – 273. pr. Kr.), zatim glasoviti Marko Porcije Katon (Stariji, zvan Cenzor, 234 – 149. pr. Kr.) te Marko Tulije Ciceron (106 – 44. pr. Kr.). S posljednjom dvojicom znali su suvremenici i pristaše uspoređivati predvodnika steklišā, *Oca domovine*, kao nenadmašnoga govornika koji se poziva na stara narodna prava i običaje te kao branitelja hrvatske državnosti.

Ivan Mažuranić na svojem je životnom usponu do javnih službi učinio oba velika koraka ravna postignućima slavnih rimskih *hominum novorum*. Rođen je u seljačkoj obitelji s pet sinova u Novom Vinodolskom 1814. Prvi je iz svojega roda Mažuranića, zajedno sa starijim bratom Antunom, dospio u Hrvatski sabor 1848. te ostao u njemu do 1887. godine, tri godine prije smrti.⁹ Izabran

⁹ Izabran je posljednji put u Hrvatski sabor kao zastupnik Novog Vinodolskog 1887, ali je izbor bio poništen i on se više nije kandidirao, nego se povukao iz političkoga života. Vidi o tome Dragutin Pavličević, »Ivan Mažuranić – Život, politički pogledi i državnička djelatnost«, u: Ivan Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing–Narodne novine, 1999), p. 54.

je za predsjednika Hrvatskoga sabora 1871–1873. Isto tako prvi je hrvatski ban koji se do te uzvišene dužnosti uspeo iz pučkih krugova (1873–1880). Bio je također od prosinca 1860. predsjednik Kraljevskoga dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikasterija, a kada je Dikasterij pretvoren u Kraljevsku dvorsku kancelariju za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, imenovan je dvorskim kancelarom 1862–1865. Zajedno s Ljudevitom Gajem i Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim osnivač je prve moderne hrvatske političke stranke, utemeljene 1841. pod nazivom Ilirska, a od 1843. nazvane Narodna stranka. Bio je na čelu Samostalne narodne stranke, koja je djelovala od 1862. do 1865.¹⁰

Starčević je također seljačkoga podrijetla, iz siromašne mnogoljudne ličke zadruge i ugledna roda. U odgoju i školovanju pomogao mu je stric, poznati jezikoslovac Šime Starčević (1784–1859). Darovitošću, naobrazbom i vlastitim zalaganjem vinuo se do intelektualnih i političkih vrhunaca u javnom životu i zauzetosti za opće dobro domovine. Njegova uloga u prevratničkim saborskim zbivanjima 1848. nije posve rasvijetljena. Pomnijim raščlanjivanjem tekstova može se zaključiti da je znatno aktivnije sudjelovao u događajima nego što je to dosad bilo opisano u povijesnim prikazima. Izabran je 1861. za velikoga bilježnika Riječke županije, a potom iste godine i za zastupnika u Hrvatskom saboru, gdje djeluje uz prekide do svršetka života. Postao je jednim od najuglednijih hrvatskih govornika i karizmatičan državnik. Utemeljio je zajedno s Eugenom Kvaternikom Stranku prava na saborskom zasjedanju 1861, a kasnije vodio i Čistu stranku prava s Josipom Frankom nakon raskola u Stranci prava 1895.

Dvojica najistaknutijih hrvatskih državnika 19. stoljeća ne dolaze iz plemićkih krugova, za koje su bile predodređene politička i vojnička karijera, nego iz pučkih, točnije seljačkih slojeva. Za njih je, prema tadašnjim prilikama, bila u pravilu namijenjena svećenička, eventualno prosvjetna ili u posebnim slučajevima pravnička služba. Vrlo se rijetko otvarao prostor za politiku. Obojica su započeli naobrazbu za prvu struku društvenoga života, nastavili te kratkotrajno, ali bezuspješno, nastojali ući u prosvjetnu službu, potvrdili se u odvjetničkoj djelatnosti, a posebice se uzdignuli i istaknuli u državničkoj grani, jedan pretežno u vladajućim garniturama, a drugi isključivo i tvrdo u oporbi.

1.2. Klasična naobrazba, poznavanje jezika i književni dar

Povezuje ih slična filozofska naobrazba i stečena klasična znanja koja često dolaze do izražaja u njihovim tekstovima i govorima. Mažuranić je pohađao

Nadalje u bilješkama: Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999).

¹⁰ Vidi o tome Tihomir Cipek i Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.–1914.* (Zagreb: Disput, 2006), p. 58.

njemačku pučku školu, tzv. trivijalku (*trivium*) u Novom Vinodolskom. Potom je polazio gimnaziju u Rijeci 1828–1833, gdje se nastava održavala na latinskom. Čitao je Homera, Vergilija, Horacija i Ovidija. Imao je izvrstan uspjeh u školi, bio je *eminens*, a isto tako i na studiju. Prije studija prava pohađao je dvogodišnji studij filozofije (jednu godinu na liceju u Zagrebu 1833–1834, a sljedeću je završio u mađarskom Szombhatelyu 1835), koji je, prema tadašnjem obrazovnom redu, bio uvjet za studij prava.

Uz posredovanje starijega brata, profesora Antuna Mažuranića, postao je »namjesnim učiteljem pjesništva«, tzv. docent pri humanističkoj katedri na Višoj gimnaziji u Zagrebu 1839/1840, ali nije uspio dobiti mjesto profesora hrvatskoga jezika na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji za koje se natjecao 1845.¹¹ Svoje je književno stvaralaštvo započeo pjesmama na mađarskom, još kao riječki gimnazijalac, te nastavio na studiju u Szombathelyu, što je u *Životopisu preuzvišenoga gospodina Ivana Mažuranića*¹² posvjedočio i Đuro Deželić. Prvo mu je djelo, pjesma *Bucsúdal (Oproštajna pjesma)*, tiskano na mađarskom.¹³ Njemački, na kojem je 1827. pisao pismo bratu Antunu, učio je od pučke škole, a usavršio ga na brojnim službama i boravcima u Beču. Na njemačkom je uređivao i pisao brojne upravne, sudske i zakonodavne predmete i akte, ali i prevodio s njemačkoga, među ostalim i pjesme i drame Josipa Jelačića u *Slavenskom jugu*. U gimnaziji je učio i talijanski, a kao »izraziti talent za jezike« potpuno je svladao »još i engleski i francuski, a kasnije i sve slavenske jezike«. Od studija »čita francuske pisce u originalu, naročito enciklopediste«. ¹⁴ Upravo je profil buntovne i prevratničke lektire francuskih pisaca i enciklopedista ostavio dubok trag na intelektualnu naobrazbu pisca i državnika, poliglota i polihistora Mažuranića, jednako kao i na gimnazijalca iz Like koji se isto tako zanosio idejama slobode čovjeka i narodnosti.

Starčević je, slično kao i pjesnik iz Novog Vinodolskog, polazio njemačku pučku školu u Klancu do 1836. Tako je naime bilo propisano u Vojnoj granici, gdje je naobrazba najviše služila za vojnu struku. Nakon trogodišnje privatne pouke strica Šime Starčevića u Karlobagu i učitelja Jose Vlatkovića u Smiljanu pohađao je u Zagrebu gimnaziju na latinskom 1839–1845. Čitao je latinske pisce, a učenici i pristaše uspoređivali su ga s Rimljaninom staroga kova Katonom

¹¹ Milorad Živančević, *Ivan Mažuranić* (Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Globus, 1988), p. 78.

Nadalje u bilješkama: Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988).

¹² Đuro Deželić, »Životopis preuzvišenoga gospodina Ivana Mažuranića«, *Glasonoša I* (1861), pp. 14–16.

¹³ Usp. Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 29.

¹⁴ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), pp. 40, 22.

te ga po uzoru na Cicerona prozvali *Ocem domovine*. Često se u tekstovima poziva na povjesničare Salustija, Svetonija te poglavito Tacita. U satiri mu je uzor Juvenal, na kojega izriječkom ukazuje na početku *Pisama Magjarolacah*: »Uz poznavanje stranih jezika Ante Starčević stječe u Zagrebu solidnu klasičnu naobrazbu; grčki i rimski pisci njegovi su miljenici, udaraju biljeg njegovom značaju i njegovom pisanju.«¹⁵ Izvrsno je ovladao grčkim, koji je upisao u gimnaziji kao slobodni predmet. Prevodio je s grčkoga Anakreonta, izvatke iz Apijanove *Povijesti Rima* te dijelove *Biblije*. U školi je učio mađarski, kojim se služio za vrijeme studija filozofije i teologije u Pešti i kasnije u prepisci s mađarskim državicima. »Na koncu školovanja Starčević umije uz hrvatski još njemački, mađarski, latinski, grčki, talijanski, a sigurno na poticaj strica Šime i po svojoj sklonosti sam počinje u to doba učiti franceski.«¹⁶ Kako potvrđuje njegov gorljivi pristaša Antun Gustav Matoš, »Stari govoraše sedam jezika«.¹⁷ Kerubin Šegvić ovako nabroja: »Na koncu gimnazijalnih nauka, u ljetu godine 1848.¹⁸ on je poznao hrvatski, njemački i magjarski, ta dva jezika su se morala učiti, latinski, grčki, talijanski, a franceski jezik je naučio kasnije.«¹⁹ Valja napomenuti kako upravo francuski jezik i kultura daju poseban biljeg Starčeviću stilu pisanja i izričaja.

Dvogodišnji studij filozofije, odnosno posljednja dva razreda gimnazije, svršio je Starčević na Zagrebačkoj akademiji 1843–1845. Nastavio je studij na Sveučilištu u Pešti, gdje je položio stroge ispite i stekao doktorat iz filozofije 1846. godine:

»U Pešti Ante Starčević zaista uz bogoslovne nauke odmah uči filozofiju i povijest; filozofskim disciplinama posvećuje više mara nego bogosloviji – činjenica je da svršava filozofiju, izradjuje doktorsku dizertaciju, postizava čast doktora filozofije prije nego što je apsolvirao teologiju.«²⁰

Svakodnevno je pratio tisak na francuskom i redovito komentirao teme o vanjskoj politici u svojim uvodnim člancima u pravaškim glasilima *Slobodi*, *Hervatu*, *Hervatskoj* i *Hrvatskom pravu*. Kako Horvat bilježi, uz to ponajviše čita djela na stranim jezicima:

»Biblioteka mu je pretežno franceska, od enciklopedista pa sve do modernih

¹⁵ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 56.

¹⁶ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 56.

¹⁷ Antun Gustav Matoš, »Dr. Ante Starčević«. Matošev feljton o Ocu domovine. *Večernji list*, br. 113, 13. VI. 1993.

¹⁸ Vjerojatno je posrijedi tiskarska pogreška, odnosi se na ljeto 1845. (op. a.).

¹⁹ Kerubin Šegvić, *Dr. Ante Starčević. Njegov život i njegova djela* (Zagreb: Tiskara Hrvatske stranke prava, 1911), p. 7.

Nadalje u bilješkama: Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911).

²⁰ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 66.

pisaca iz discipline politike i povijesti. Dnevna mu je lektira ‘Independence Belge’ krajnje liberalan list, što mu zgodimice zamjeraju svećenici i pristaše Strossmayerovi; taj list njegova je isključiva veza sa stranim zbivanjem, koje zgodimice komentira u spisima, ali o pojedinim događajima piše obično tek nakon dva do tri mjeseca.«²¹

Od francuskih autora, koje najviše citira, valja spomenuti Rousseaua, koji mu je očito najveći uzor, zatim Montesquieua, Voltairea, Lamennaisa i Cormenina. Dakle može se zaključiti, i u ovoj točki naobrazbe i utjecaja francuskih prevratničkih pisaca, da je srodnost između pjesnika liberalnih pogleda i zatočnika ljudskih prava frapantna.

1.3. Prevratnici i oporba

I Mažuranić i Starčević izvorno su započeli javnu i političku djelatnost kao prevratnici i oporbenjaci protiv despotske vladavine. Na istom povijesnom mjestu na Markovu trgu svjedoci su i sudionici prigodom krvave restauracije Zagrebačke županije 28. i 29. srpnja 1845. kada su pale srpanjske žrtve. Tada je policija, neki smatraju po nalogu bana Franje (Franza) Hallera, pucala po narodu. Ubijeno je, prema tvrdnjama očevidaca, 13, a ranjeno 27 sudionika prosvjeda, od kojih je još šest kasnije podleglo povredama.²² U pismu supruzi Aleksandri, dan nakon događaja, Mažuranić opisuje kako se »votiziralo za Žubića i Lentulaja sve do sedme ure navečer« te kako je on osobno nazočio zbivanjima u društvu s Dimitrijem Demetrom i Ambrozom Vranyczanijem. Svjedoči dalje o tome kako se poslije »zametnula nekakova smutnja zarad toga, što je netko iz Ferićeve²³ kuće na našu stranku (*Narodnu*) pucao kad je vani izlazila«. Na to su vojnici »po nječijoj zapovijedi« počeli »pucati sa svih strana po svoj pijaci i po svih bližnjih ulicah, izraniše i poubijaše mnoge ljude koji su ondi mirno stali i čekali da čuju tko je podžupan, ili koji su se slučajno ondi nalazili bez svake razlike. Među mrtvima jesu: mladi Štajdacher s dugačkom bradom, advokat Celinić i još desetak neznatnih ljudi, kojih sam šest u špitalju jutros vidio. Mnogo ih je teško ranjenih, a još više koji su dopali pomanjih rana«. ²⁴ U pucnjavi je ranjen i književnik Mirko Bogović, s kojim je poslije Starčević izvrsno surađivao i zamjenjivao ga u Matičinu glasilu *Neven*. Na Mažuranića je očito taj nemili događaj ostavio dubok trag. Hrvatska je povijest, o čemu je svjedočio, prepuna »srpanjskih« i drugih žrtava.

²¹ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 376 sqq.

²² Vidi natuknicu »Srpanjske žrtve«, u: *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57644> (pristupljeno 21. III. 2016).

²³ Tadija Ferić bio je mađaronski odvjetnik kod kojega je Mažuranić pohađao odvjetnički staž.

²⁴ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), pp. 74–75.

Među svjedocima krvoprolića na Markovu trgu 29. srpnja 1845. nalazio se i Ante Starčević. Josip Horvat bilježi kako je »napetost posljednjega akta žilave političke borbe izmamila« mnoštvo građana na ulicu, među njima i osamnaestogodišnjega bogoslova, »pitomca svetoga stališa«. Izašao je promatrati burna politička zbivanja i pratiti neizvjesno prebrojavanje glasova u natjecanju narodnjaka i mađarona:

»Nalazio se je u onoj grupi, koja je stajala u Gospodskoj ulici, odsječena vojničkim kordonom od Markova trga. U času kad je komešanje započelo, kad su gledaoci iz Gospodske ulice mogli vidjeti sukob Mirka Bogovića s nadporučnikom barunom Adelsheimom podno Bogorodičina stupa na trgu pred crkvom, vidjeli kako je Bogović pao krvav pod udarcem sablje, gledaoci su u stvari jamačno uzmakli pa je tad Nikola Dragelj prijatelja Antu Starčevića silom povukao u grčko-katoličko sjemenište – u tom trenu prasnuše puške, pred samim vratima sjemeništa klonuo je ranjen Ilija Gvozdanović, administrator mrzopoljske unijske župe, jamačno član grupe u kojoj se nalazio i Ante Starčević.«²⁵

Zacijelo su i na mladića koji se spremao na studij u Peštu, kao i na učitelja pjesništva i odvjetnika, nemili događaji utisnuli dubok dojam tako da se uvijek čvrsto i prkosno odupirao despotskoj sili te pristajao uz one koji su trpjeli nepravdu i nasilje.

Mažuranić je pripadao lijevom krilu Ilirske, kasnije Narodne stranke. O njegovim prevratničkim stavovima i demokratskim nazorima svjedoči ocjena ministarske konferencije od 3. veljače 1854. u kojoj se posebice kritizira pripadnost revolucionarnim krugovima:

»Što se tiče njegova političkoga držanja, najžešće ga je godine 1851. napao zagrebački župan Bunjevac, označivši ga kao opasna demokrata i glavara prevratničke stranke u Hrvatskoj, koji u javnim glasilima (*Slavenski jug*, kasnije *Slavenske novine*) zastupa revolucionarne tendencije.«²⁶

Slično svjedoči ocjena samoga cara Franje Josipa I, koji ga je na sastanku Ministarskoga savjeta u Beču 2. siječnja 1851.²⁷ označio kao glavnoga suradnika u oporbenom »zloglasnom listu«. Unatoč svojim izvornim demokratskim nazorima Mažuranić je, što je značajna sposobnost, uspio u ključnim političkim trenucima zgrabiti Kairoa za čuperak i naći se na važnim položajima u Monar-

²⁵ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 64.

²⁶ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 77: »Was seine politische Haltung anbelangt, so wurde er im Jahre 1851 von dem Agramer Obergespann Bunjevatz auf das heftigste angegriffen als gefährlicher Demokrat und als Haupt der Umsturzpartei in Kroatien bezeichnet, der in öffentlichen Blättern (*Slavenski Jug*, später *Slavenske novine*) revolutionäre Tendenzen verfolge.«

²⁷ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 77.

hiji gdje se odlučivalo o sudbini hrvatskih zemalja. S jedne strane to svjedoči o načinu upravljanja imperijem u kojemu je car iznad stranačkih razmirica i može se poslužiti ako je potrebno i prevratničkim i demokratskim snagama. S druge strane to još više govori o iznimnom umijeću i darovitosti pjesnika i državnika u 'plivanju' nemirnim strujama i brzacima hirovite i zakulisne dvorske politike kada je u pitanju javno dobro. Jamačno nije bilo puno takvih virtuoznih 'plivača' na hrvatskoj državničkoj pozornici.

Spletom povoljnih okolnosti i zahvaljujući političkom Kairosu, na visokim dvorskim položajima i u državnoj službi Mažuranić je dolazio u prigodu provoditi u djelo zahtjeve koje je prethodno formulirao na kralja i vladu. U prevratničku 1848. ušao je kao oporbenjak i liberal, a nedugo zatim postao je visoki carski činovnik. Njegov prelazak iz tabora buntovničke oporbe u vladajuću nomenklaturu i obratno svjedoči o načinu na koji je Bečki dvor koristio oporbene prvake i radikalne kritičare u svrhu provođenja politike koju su zahtijevali u predstavkama i deklaracijama. Već je 1849. uključen u izradu novoga ustava. Potom ulazi u državnu službu i postaje najprije zamjenikom generalnoga prokuratora za Hrvatsku i Slavoniju 31. svibnja 1850, a potom državnim nadodvjetnikom 1854. Na toj je dužnosti ostao sve do svršetka apsolutizma, što mu u vlastitoj domovini nije baš donijelo popularnost i omiljenost jer ga je uključivanje u državni mehanizam vlasti katkad vodilo u sučeljavanje s dotadašnjim oporbenim istomišljenicima. Kao državni odvjetnik bio je primjerice prisiljen progoniti svoje prijatelje i suborce Mirka Bogovića i Ivana Filipovića, koji su bili optuženi zbog pjesme *Domorodna utjeha*, objavljene u časopisu *Neven* 1852. U postupku, koji je naišao na veliku osudu hrvatske javnosti, a koji je Mažuranić vodio kao državni odvjetnik, urednik Bogović i pjesnik Filipović osuđeni su na dvije godine tamnice.²⁸

Slično se zbiva i u demokratskim procesima nakon apsolutizma. Na Banskog konferenciji, koja je održana od 25. studenoga 1860. do 17. siječnja 1861. u Zagrebu, donesena je predstavka na kralja čije je zahtjeve ponovo napisao nitko drugi do sam Mažuranić kao provjereno prvo državničko pero u domovini. U podnesku je zatražio da se hrvatski jezik uvede u sve javne poslove, da se Hrvatskoj pripoji cijela Dalmacija i dio Istre, Kvarnerski otoci i tri kotara, da se »osnuje hrvatsko-slavonska kancelarija pri državnom ministarstvu u Beču, da se imenuje hrvatski kancelar, koji mora biti domorodac«.²⁹ Potom je 1862. upravo pisac predstavke, koji je od kraja prosinca 1860. obavljao dužnost predsjednika privremenoga Kraljevskog dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog

²⁸ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske I* (Zagreb: August Cesarec, 1990), p. 149. Živančević piše o šest mjeseci stroge tamnice.

²⁹ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 105.

dvorskog dikasterija, imenovan dvorskim kancelarom za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Na tom je položaju ostao do 1865. Ponavlja se slično i 1871. kada potpisuje *Rujanski manifest* Narodne stranke, donesen 20. rujna 1871. Neki ga smatraju i autorom toga proglasa kojim se nezakonitom proglašava Hrvatsko-ugarska nagodba. Početkom sljedeće 1872. godine Hrvatski ga sabor bira za svojega predsjednika, a 1873. postaje banom, koji upravo dobiva u zadaću provoditi istu nagodbu. Neobičan je niz prijelaza iz oporbene u vladajuću ulogu i natrag, što svjedoči o iznimnom državničkom umijeću, velikoj pronicljivosti, upornosti i snazi duha. Starčevićeva je rasudba kako je riječ o »sluganskoj naravi« u službi austrijske vladajuće garniture ne samo jednostrana i manjkava nego i nepravedna.

Mažuranić se nije nalazio na istoj oporbenoj strani kada je Starčević završio u tamnici početkom 1863. Razlog je bila javno iznesena optužba austrijske vlasti za nered i paljenje hrvatske zastave, što je tvrdokorni Ličanin izrekao u svojstvu velikoga bilježnika Riječke županije tijekom 1862. Nakon iznevjerenih demokratskih očekivanja na Saboru 1861. i burnih zbivanja vezanih za raspuštanje divljega Sabora Zvonimirove krune počinju se zacijelo razdvajati putovi i produbljivati jaz između politički uzdižućega pjesnika i nesavitljivoga branitelja ljudskih prava i sloboda. Tako se jedan od ranijih prevratničkih drugova našao u dvorskoj službi i vladajućoj garnituri, a drugi ostao ustrajan u jasnoj i deklariranoj oporbnoj djelatnosti. Otpočeli su i neko vrijeme razvijali javnu djelatnost u zajedničkom buntovnom krugu iliraca i narodnjaka. I jedan i drugi bili su bliski suradnici *Matice ilirske*, *Danice*, *Slavenskoga juga*, *Nevena* i oporbenih krugova, od Dragutina Kušlana i Ljudevita Gaja do Mirka Bogovića i Josipa Jurja Strossmayera.

Ali za razliku od Mažuranića i drugih prijatelja koji su s vremena na vrijeme znali promijeniti oporbene uloge, samotnik iz Like ostao je dosljedan zatočnik prava puka i buntovnik do kraja života. Kerubin Šegvić naglašava kako je među svima njima upravo »Ante Starčević prvi u Hrvatskoj digao barjak pravoga zdravoga demokratizma«. Njegov je *demokratizam* zasnovan na »obrani ljudskih prava hrvatskoga seljaka prije nego li je komu palo na pamet, da stvara seljačke stranke«.³⁰ Starčevićovo je demokratsko uvjerenje i pozivanje na svetost ljudskih prava, koje je kasnije Stjepan Radić pretočio u republikansku ideju zasnovanu na pravima radnika i seljaka, utemeljeno na iznimnom uvažavanju slobode i jednakosti puka, pravim istinskim porukama o bratstvu naroda u slobodi iz francuskoga veleprevrata. Dok je Mažuranić svoje prevratničke ideje i liberalna uvjerenja umio pomiriti sa zahtjevima vladajuće politike i pretočiti u uspješne reforme raznih sfera življenja, dotle je samozatajni

³⁰ Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 243.

sljedbenik ideja Rousseaua, Lammenaisa i Cormenina podupirao te reforme na svoj način tvrdim stekliškim djelovanjem te oslanjanjem na ideale slobode građanina i državne samostalnosti.

1.4. Pravnička naobrazba i odvjetnička djelatnost

Uz filozofsku naobrazbu i Mažuranić i Starčević imali su pravnička znanja i iskustva. Nakon dvogodišnjega studija filozofije Mažuranić je polazio studij prava na Akademiji znanosti u Zagrebu 1835–1837. Prema važećem studijskom redu slušao je naravno pravo, ugarsko civilno i državno pravo, kazneno pravo, sudbeni postupak, rudarsko pravo, nacionalnu povijest i statistiku. Postao je *juratus*, stekavši 8. kolovoza 1837. diplomu Akademije, *Testimonium scholasticum*.³¹ Stupio je iste godine na prvu dužnost u privatnu odvjetničku kancelariju kao *juratus notarius* kod odvjetnika Tadije Ferića i Ferdinanda Žerjavića. Odvjetnički je ispit položio u Zagrebu 5. listopada 1840, a potom u Karlovcu otvorio privatnu kancelariju. Početkom 1841. položio je u Pešti specijalistički ispit iz mjeničnoga prava te mu je pripisana akademska titula *doctor iuris* Peštanskoga sveučilišta.³² Tijekom 1840-ih bio je odvjetnik u Karlovcu, a od 1850. u Beču zamjenik generalnoga prokuratora za Hrvatsku i Slavoniju te državni nadodvjetnik. Svoje iznimno pravničko znanje i naobrazbu koristio je jednako u pisanju teorijskih rasprava, manifesta, deklaracija, zahtijevanja i predstavaka kao i u praktičnoj djelatnosti izrade nacrtu zakona i raznih pravnih akata.

Starčević nije imao formalnu pravnu naobrazbu, ali je radio u odvjetničkoj pisarnici Lavoslava Šrama dva desetljeća, uz prekide, od kraja 1840-ih do 1871. Šegvić navodi kako se odmah nakon neuspjela natječaja za mjesto profesora filozofije i povijesti našao u odvjetničkoj praksi: »On se tad sklone u odvjetničku pisarnu druga i prijatelja Lavoslava Šrama, da poštenim radom zasluži svoj kruh.«³³ Kasnije je radio u odvjetničkom uredu sinovca Davida Starčevića u Jastrebarskom, gdje se nakon Rakovičke bune i tamnice sklonio od 1873. do 1878. Svoje je pravničko iskustvo usavršavao i primjenjivao u djelovanju kao zastupnik u Hrvatskom saboru od 1861. do 1896. Posebice je teorijski razradio i praktično primjenjivao pravne spoznaje i načela u programskim aktima i djelovanju Stranke prava i Čiste stranke prava. Pravnim se vrelima i spoznajama jednako vješto koristio kao nenadmašan parlamentarni govornik, plodan publicist, žestok satiričar te oštar kritičar političkih zbivanja i prosuditelj međunarodne politike i prava.

³¹ NSKZ, R 5845. Usp. Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 40.

³² Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 57.

³³ Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 40.

1.5. Demokrati, naprednjaci i liberalci

I Mažuranić i Starčević smatrani su zagovornicima vladavine puka, *demokratima*, naprednjacima i liberalcima. Prvi je položio pravne i institucionalne temelje moderne hrvatske države, a drugi je postavio idejni okvir moderne nacionalne samosvijesti i državne samostalnosti. I jedan i drugi pozivaju se na ljudska prava i krilatice francuskoga veleprevrata. Suraduju u hrvatskom oporbenom listu *Slavenski jug*, u kojem je na naslovnoj stranici svakoga broja ispod naslova s lijeve strane bio otisnut citat iz *Danice Hrvatske, Slavonske i Dalmatinske* – »Narod bez narodnosti jest tielo bez kosti«, a s desne strane poznato geslo Francuske revolucije, potpisano kao citat kontroverznoga zagovornika radikalne demokratske i socijalne revolucije, pristaše prevrata 1848. i zastupnika u Ustavotvornoj skupštini Pariza, Huguesa Félicitéa Roberta de Lamennaisa – »Sloboda, jednakost i bratinstvo«.

O svojem intenzivnom bavljenju Lamennaisovim djelom Starčević je posvjedočio u pismu prijatelju Ivanu Potočnjaku od 22. kolovoza 1852:

»Još imam ljubav samo do knjigah; sada se zabavljam samo s franceskom literaturom. Da bi znao, da ste se već i vi naučili parirati franceski, poslao bi Vam Lamennais-a 'Paroles d'un croyant...' i možda još koju.«³⁴

Nedvojbeno je u Starčevićevu opusu prepoznatljiv utjecaj upravo Lamennaisova kriticisma prema okoštalom društvenom poretku. Aforistično pisano djelo *Riječi jednoga vjernika* iz 1834. svojim patetičnim razotkrivanjem konspiracije vladajućih krugova protiv puka ostaje trajan motiv u stvaralaštvu samotnoga filozofa iz Like. Moguće ga je zacijelo naslutiti i u nizu aforizama *Političke iskrice*.

Prvo Mažuranićevo političko djelo, glasoviti programski spis *Hèrvati Mađjarom* iz 1848, stavlja kao moto krilaticu francuskoga veleprevrata: *Liberté, égalité, fraternité*. Mažuranićevo bansko upravljanje obilježeno je, kao nikad dotad, temeljitim i svestranim reformama u školstvu, upravi i pravosuđu koje su izgradile ustroj moderne hrvatske državne tvorevine. U liberalnim mjerama trodiobe vlasti ističe se odjeljivanje uprave od sudstva. Uveo je opću obvezu školovanja, uspostavio jedan od najmodernijih zakona o naobrazbi u Europi, Zakon o ustroju pučkih škola i preparandija, a te je iste 1874. obnovio Sveučilište. Uz mnogobrojne ustanove osnovao je Vijeće za zemaljsku kulturu, Statistički ured i Statističko vijeće pri Zemaljskoj vladi, Zavod za umobolne, preustrojio i unaprijedio Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima. Među brojnim zakonima i zakonskim uredbama koje je osobno izradio valja posebice

³⁴ Horvat, *Ante Starčević* (1990), pp. 138 i sl.

izdvojiti »Zakon o porabi tiska za Hrvatsku i Slavoniju« te »Zakon o pravu sakupljati se«. Društveni i kulturni život u Hrvatskoj za vrijeme njegova banovanja dosegnuo je zavidnu razinu. Opće je mnijenje:

»Usprkos povremenim neuspjesima na političkom planu, njegovu austrijskom legitimizmu, povijest priznaje Mažuraniću ime velikog i zaslužnog državnika, koji je od Hrvatske stvorio modernu državu.«³⁵

Jednako u zastupanim načelima kao i u praktičnoj provedbi političkih mjera, unatoč strogom monarhijskom okviru djelovanja, u Mažuranićevu je rukopisu prepoznatljiv utjecaj liberalne političke filozofije i demokratske svijesti.

Starčević se u svojem opusu također poziva na geslo Francuske revolucije. U članku »Stranke u Hrvatskoj« zaključio je kako »svatko mogaše znati, da je godine 1789. odzvonilo povlastjenim staležem ne samo u Francezkoj, nego u svoj Europi«. ³⁶ To ne znači da je plemstvo zatrto i nestalo, nego samo da ne vrijede isprazne titule i nasljedni red, nego vlastite zasluge i povjerenje naroda: »I danas, u istoj Francezkoj, gospoduje neizmerna većina plemićah. Ali oni muži negospoduju po svojih diplomah ili imenih, nego po krepostih po kojima se svatko veselo klanja.«³⁷ Najvažnija je republikanska krepost zauzetost za slobodu naroda, demokratska usmjerenost.

Starčevićevo djelo *Ustavi Francezke*, pisano povodom 100. obljetnice veleprevrata, dubokoumna je raščlamba nastanka moderne nacionalne države i ustavnoga razvoja ljudskih prava. Horvat ga naziva »demokratom sigurno najčišće vode«. ³⁸ U svojim razmatranjima uzroka sloma prevratničkih zbivanja 1848/1849, što ga potiče na razmišljanje cijeloga života, duboko zasijeca u društvene prilike u Hrvatskoj. Jedan od ključnih uzroka sloma vidi u manjkavostima svijesti hrvatskoga političkog naroda, prije svega plemstva. U prikazu stranaka u Hrvatskoj uočava kako posvuda u Europi plemstvo zauzima prvo mjesto i u znanosti i u zauzetosti za domovinu. Međutim te kreposti ne prepoznaje u Hrvatskoj. Zato se oslanja na snagu i osvjedočenje puka:

»Ako-li je plemstva malo, ono neima snagu, pa za to ni ugled. Duhom svojega staleža, proti nepovlastjenikom, može se plemstvo dotle uzdržati, dok nepovlastjenici neopaze njegovu slaboću. Takovo plemstvo mora ili propasti, ili se

³⁵ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 124.

³⁶ Starčević, *Djela* III (1894), p. 93.

³⁷ Starčević, *Djela* III (1894), p. 93.

³⁸ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 96. O recepciji načela francuske revolucije i liberalnih ideja v. Pavo Barišić, »Ante Starčević (1823.–1896.)«, u: Andrea Feldman, Vladimir Stipetić i Franjo Zenko (ur.), *Liberalna misao u Hrvatskoj. Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća* (Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2000), pp. 105 i dalje.

demokratizirati, ili prednjačiti narodu u svemu dobrom. Ovo posljednje, kroz dugo vreme, osobito u novije doba, nije moguće.«³⁹

Neumitnom je logikom povijesti, zaključuje branitelj prava naroda, put demokratizacije i oslanjanje vladavine na snagu puka jedino što predstoji u budućnosti. Zato je on činio sve u pripremi puka na jačanju uvjerenja za slobodu i snagu vlastitih prava.

1.6. Bistrina pogleda i postojanost karaktera

Uza sve razlike u političkim osvjedočenjima i životnim nazorima i Mažuranić i Starčević odlikuju se posebnom izoštrenošću spoznaje i čvrstoćom ćudorednih stavova. O oba ta važna stupa Mažuranićeve osobnosti s velikim uvažavanjem piše primjerice August Šenoa, koji nije u svemu dijelio ista politička mnijenja: »Mažuranić mislio je bistro, progledao je jasno stvar, riješio je prijemor osobitom logikom, i bacio bi kadšto klasičke primjedbe na opaske ovoga ili onoga vladinoga savjetnika.« Kao promatrač, nazočan na sjednicama banskih konferencija, Šenoa se divi banovoj genijalnosti:

»Ja sam ga više puta motrio bivši prisutan kod banskih konferencija, i svaki put utvrdih se većma u genijalnosti – hladnoj dakako – bana Mažuranića... Čovjek osobito naobražen, i svakako temeljit poznavalac jezika i naroda. Duhovi koji su [ga] okruživali kao savjetnici stajahu duboko pod njim, poštenje mu je neokaljan, a one kreature koje su se na njega nabacivale blatom --- svi ti nisu vrijedni bili da ljube prah njegove stope, jer mu je srce skroz i skroz patriotično bilo.«⁴⁰

Očito banu pjesniku nije bilo jednostavno biti prorokom i reformatorom u svojoj sredini. No nepristran promatrač poput Šenoe jasno je uočio njegovu izvrsnost, diveći se njegovoj razboritosti, ćudorednim vrlinama i zauzetosti za domovinu. Isto tako nije mu promaknula ni nepravda koja pogađa one koji strše u malim i zaostalim sredinama. Starčević je svjedok kako su u Hrvatskoj hirovite ćudi kao primorsko vrijeme; u uspjehu se prekomjerno hvale, a u nepovoljnim prilikama natječu u nabacivanju blatom.

Dakako, u delikatnim životnim i političkim okolnostima nije uvijek lako niti jednostavno svjedočiti autentične stavove i visoke ćudoredne standarde. Za pjesnika, pravnika i filozofa Mažuranića politička je djelatnost bila izazov te ponekad neugodna kušnja vlastitih moralnih načela, kako se povjerava u jednom pismu upućenom 1849. supruzi Aleksandri iz Beča:

»Činim sve što je meni kukavnom, neznatnom čovjeku moguće. Ja jedva čekam

³⁹ Starčević, *Djela* III (1894), p. 97.

⁴⁰ Milan Šenoa, »Iz dnevnika Augusta Šenoe«, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 19 (1950), pp. 90–91; Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), pp. 127 i sl.

da dođem kući i da se okanim ovoga političnoga života, gdje ima himbenosti jako mnogo, a iskrenosti malo.«⁴¹

Nije se, na sreću i probitak hrvatskoga puka, okanio političkoga života, nego je u nj nastojao unijeti više zauzetosti za opće dobro. Bistar pogled, iznimna snaga rasuđivanja i postojan značaj omogućili su mu priviknuti se i na mukotrpni politički razboj na kojemu je bilo puno prijetvornosti, a malo postojanosti i čudoređa.

Starčević je pokazivao iznimnu bistrinu pogleda i rasuđivanja pri tumačenju zamršene hrvatske političke stvarnosti. Uz osobite vrline duha znao je katkad idealizirati prošlost i po uzoru na Rousseaua veličati naravno stanje koje ne postoji. Ali svi se slažu da je njegova čudoredna dosljednost jedinstvena, kao i visoki moralni kriteriji. Njegov je život primjer posvemašnje odanosti promicanju općega dobra i republikanskih ideala kreposti. Kompleksnost njegove pojave iskazao je Antun Gustav Matoš, dokazujući kako je životom svjedočio posebne vrline:

»Klasik je on bio ne samo naobrazbom, stilom, mišljenjem i simpatijama, već i životom svojim, životom Pitagore, Sokrata i Marka Aurelija... Taj velikan ne pristaje u biografije modernih političara. On je za Plutarha. Njegovo je mjesto pokraj Epaminonde i pobijeđenog Hanibala. Među nama, u vremenu očajanja, sumnje, pokvarenosti i ropstva pokazao je što može samac, što može pojedinac usuprot sirotinji i svim zaprekama, kad je junak, kad ne pozna straha, kada je značajnik i kada služi samo idealu, samo narodu svome!«⁴²

Osebuju spoj duha, prožet smislom za umjetnički izričaj, s visokim moralnim načelima bio je zacijelo razlogom što su i Mažuranićeva i Starčevićeva djela ostala trajno vrelo nadahnuća brojnim nastavljačima i pristašama.

Sažimljući moglo bi se kazati kako je posrijedi stanovita srodnost u dijanoetičkim i etičkim krepostima. Jednako tako izlazi na vidjelo bliskost u sklonostima duha u pjesnika državnika, kao što je vidljiva u zagovornika narodnoga prava i ljudskih pravica. Krenuli su na životni put sličnim političkim, pjesničkim i ilirskim stazama, ali je svaki od njih otišao vlastitim originalnim smjerom na samotnom putu u zatočništvo hrvatskoga prava i državnosti.

2. Razlike u naravi i stavovima

Premda zacijelo pretežu sličnosti u usporedbama dvaju karaktera, ima određenih crta u njihovim karakterima i načinu života koji su ih često vodili do oprečnosti u političkim i svjetonazorskim pitanjima. Mažuranić je s jedne strane

⁴¹ Beč, 17. ožujka 1849, prema: Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 91.

⁴² Matoš, »Dr. Ante Starčević«, o. c.

bio čovjek sredena života, strogih pravila, miran i pomirljiv. Od djetinjstva ga opisuju kao »stidljiva i plaha«, štoviše »lirske prirode i bistra uma«. Zarana su njegovi bližnji u obitelji uočili kako je »nešto povučen i šutljiv«. ⁴³ Kada ga kasnije portretiraju istaknuti bečki stručnjaci za profile kadrova i tajni dvorski savjetnici, u njegovu policijskom *dossieru* primjerice naglašavaju kako ima »sređen osobni život«. Bio je oženjen Aleksandrom Demeter, sestrom pjesnika Dimitrija, s kojom je sklopio brak 1841. Imao je brojno potomstvo, sedmero djece i unučad za koju se brižno skrbio. Obiteljska oaza omogućila mu je jamačno lakše amortizacije teških udara javnoga života i jednostavnije prihvaćanje neugodnih životnih vrtloga. Uz to su mu urođena suzdržanost i povučenost pomogle u uspješnijem nošenju s izazovima političkih struja i vrtloga.

S druge strane Starčević je bio nemiran i buntovan, bio je samac, neoženjen i bez djece. Nadoknađivao je svoju obiteljsku osjećajnost i vezanost bliskim relacijama prema stricu Šimi te prema nećacima Davidu i Mili, s kojima je surađivao i za koje je skrbio. I u njegovim obiteljskim vezama može se prepoznati tvrdoća i nepopustljivost kada primjerice opisuje život i sukobe u mnogočlanim zadrugama ili u njegovu nepomirljivu razračunavanje sa sinovcem Davidom i dotadašnjim stranačkim 'prijateljima' pri raskolu Stranke prava. Iz toga se mogu sažeti, u nastavku opisane, razlike u naravi i stavovima između Mažuranića i Starčevića.

2.1. Pragmatizam nasuprot steklištvu

Iz različitosti naravi i temperamenta potječe temeljna opreka u odnosu na djelovanje u politici. Mažuranić je bio elastičan i prilagodljiv okolnostima, a Starčević krut i nepopustljiv. Mažuranić je bio pragmatičan, fleksibilan i naginjao kompromisu. O njemu kao zamjeniku glavnoga državnog odvjetnika pisao je 1854. pročelnik vrhovne policijske vlasti, odnosno ministar policije u Monarhiji Johann Franz Kempen, dokazujući kako je prema »političkom vladanju« pripadao prevratničkom pokretu 1848. i Ilirskoj stranci. Ali je pridodao kako se pri tome nije ogriješio o vrhovnu vlast: »Kad je u ljeto 1849. pozvan kao povjerenik u Beč, posve se zauzeo za centralizacijski sustav i toj je tendenciji ostao vjeran sve do sada.« S velikim uvažavanjem ističe dalje njegovu iznimnu sposobnost za političku službu i javnu djelatnost:

»Posjeduje izvrsne sposobnosti i izvanredno poznavanje zakona, također je vrstan stilist. Posve je nepristupačan. Ima čestit i postojan karakter. Živi povučeno i posvećuje svoje slobodno vrijeme usavršavanju. Ima sređen osobni život.« ⁴⁴

⁴³ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 68, v. također p. 20.

⁴⁴ Pismo ministra policije Johanna Kempena vrhovnom dvorskom meštru Karlu Ludwigu von Grünneu, dat. u Beču 3. ožujka 1854. Usp. Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 102.

Dakle svojim vrlinama izaziva poštovanje najbritkijih dvorskih analitičara, koji k tome ne dijele s njim jednaka uvjerenja.

Pravnik i pjesnik iz Novoga Vinodolskog imao je očito sjajne predispozicije za visoku realnu politiku. Uz intelektualne kreposti umio se prilagoditi političkim danostima. Davao je ostavke pa ih povlačio. Primjerice, kada nije uslišen zahtjev za vraćanjem Međimurja Hrvatskoj, nego je ono pripojeno Ugarskoj 24. siječnja 1861, podnio je ostavku caru u »previšnjem pismu«. ⁴⁵ Ali ju je pod pritiskom javnoga mnijenja povukao. Živančević dalje napominje kako je upravo taj postupak s podnošenjem i povlačenjem ostavke bio znakovit za Mažuranićevo političko držanje. Naravno, suvremenici nisu uvijek s razumijevanjem prihvaćali takvo laviranje. Poglavitito su vođa stekliša i njegov krug isticali postupanje *Ivše naškoga* kao nedosljedno te ga osuđivali kao prijetvorno. Ali ga zacijelo nisu uspijevali primjereno razvidjeti i vrednovati u okviru zamršenih političkih silnica s kojima se on hrvao.

Starčević je pak bio tvrd, osoran, odrješit i beskompromisan. Metafora za nepopustljivost bila je njegova figura »stekliša« koji grize sve što ne valja. Sam je za sebe izjavljivao kako ima »veoma ljut jezik« ⁴⁶ te da je u svojim stavovima tvrdokoran i »zasukan«. Njegov policijski portret izgledao bi zacijelo posve drugačije od Mažuranićeva. I Starčević posjeduje izvrsne sposobnosti, izvanredno poznavanje zakona. Također je vrstan stilist. Nepristupačan je. Ima postojan i čestit karakter te živi povučeno.

Nikada se nije zauzimao za centralizacijski sustav. Nije bio ni vjeran tendenciji vrhovne državne vlasti koja se protivi samostalnosti i političkoj neovisnosti naroda. Žestok je i nesalomljiv kritičar vrhovne vlasti, često se o nju ogriješivši. Dvaput je zbog toga i u zatvoru odležao – 1863. i 1871. Već je od mladenačkoga doba prkosno branio svoja uvjerenja i zbog toga bio »bičevan«:

»Vrhunac tih okršaja uslijedio je u svibnju 1842. kad se Starčević nalazio u prvom razredu 'humanitatis' – bila je to borba između obiju stranaka za vlast u zagrebačkoj županiji i kad je Gaja iz smrtne opasnosti spasila samo prisutnost duha i čarobna moć njegovoga govorničtva. Bilo je tih godina mezeva, u koja bi zahvatili čak i klerici. Toga proljeća dva puta Starčević dolazi pred sud školskih vlasti, bude osuđen na dvadeset i pet batina po golom mesu, koja je kazan i izvršena.« ⁴⁷

Ali uza sve prijetnje i kazne stekliški se prkosnik sili nije uklanjao, nego joj se suprotstavljao, čvrstim stavovima osvjedočen u snagu pravde i istine.

Naposljetku, ostaje uvijek otvoreno pitanje o tome kako je uspješnije nositi se sa silom: izaći ravno pred nju i otvoreno se boriti ili se prilagoditi njezi-

⁴⁵ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 107.

⁴⁶ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 95.

⁴⁷ Horvat, *Ante Starčević* (1990), p. 61.

nim udarima i nastojati je reformama preokrenuti u željenom smjeru. Nema jednoznačnih odgovora na takve dvojbe. U zapadnim kulturama uglavnom se njegovao kult hrabrosti i izravnoga dvoboja, junačkoga suočavanja licem u lice. Neke su istočne kulture razvijale sofisticiranija borilačka umijeća, u kojima se pridaje važnost fleksibilnom prihvaćanju i uporabi snage protivnika. Svaki protagonist preuzima na sebe ulogu koja mu je u naravi. U političkom pokladu potrebni su i vrijedni jednako vješti reformatori kao i odlučni borci oporbenjaci. Život se sastoji od opreka koje se dopunjuju i potiru da bi izrodile višu kvalitetu.

2.2. Različit odnos prema državnim službama

Mažuranić je bio u službi Dvora, imenovan je za državnoga nadodvjetnika, hrvatskoga kancelara, bana. Nije ga obuzela malodušnost niti se predavao kada, primjerice, nije primljen na natječaju za profesora hrvatskoga jezika 1845. ili kada je doživljavao političke neuspjehe na Dvoru. Starčević pak nije dobio mjesto profesora filozofije na Akademiji, za koje se natjecao 1849. godine, niti u bilo kakvoj državnoj službi. S ponosom je isticao kako nije ovisan niti podčinjen samovolji vlastodržaca. Odatle različiti politički stavovi i nazori prema državnim službama i društvenim položajima.

Mažuranić je prema državnoj službi bio vjeran i odan. Uspio se svojim znanjem i umijećem preporučiti jednako banu Josipu Jelačiću kao i samom caru Franji Josipu i njegovim ministrima, prije svega zaštitniku Antonu Schmerlingu. Znao je očito kako steći povjerenje nadređenih. Pritom je opća ocjena da u njega nije bio posrijedi puki karijerizam. Unatoč uvriježenim objedama suvremenika o karijerističkoj podčinjenosti vlasti Mažuranićeva privatna korespondencija nedvojbeno iznosi na vidjelo kako je njemu osobno javna služba zapravo bila velik i neugodan teret u kojemu niti je uživao niti je o njemu bio ropski ovisan. Međutim, vodeći se višim ciljevima državničkoga djelovanja, svjesno se podložio zahtjevima te javne službe, žrtvujući i vlastite najdublje sklonosti i zatomišući dokazani vrhunski književni talent. Otkada je ušao u državnu službu, njegovo je virtuozno književno pero zanijemilo. Kada ga uzima u ruke, tada piše predstave, zahtijevanja, govore, nacрте zakona, uredbe te slične pravne i upravne spise.

Državnu je službu shvaćao kao služenje općem dobru i probitku puka tako da je u tu svrhu svoje osobne težnje podredio zajedničkim. Mnogi i danas iskazuju žaljenje zbog toga što se najdarovitiji umjetnički genij hrvatskoga poroda na vrhuncu stvaralačke staze, s tek navršениh 36 godina života, odrekao književne karijere kako bi mogao udovoljiti visokim i hirovitim državničkim zahtjevima. Njegovo bi se svjesno i samozatajno odricanje i žrtva književnoga genija mogli prisposodobiti kušnjama tragičnih likova u klasičnim antičkim igro-

kazima koje bogovi osude na progonstvo iz svijeta muza, a zauzvrat ih tjeraju na guranje Siziŕova kamena, političke uspone i padove, na pravnu gradnju državnih temelja i laviranje u nagodbama. Kada bi misaonim pokusom iz hrvatske državne povijesti u razdoblju od četiri desetljeća, od kada ulazi u politiku 1848. do posljednjega zastupničkog obraćanja novljanskim građanima 1887, izuzeli ono što je njegov genij ispisao vještim perom – od zahtijevanja naroda do pravnih akata, tada bi zacijelo ne samo izostala »modernizacija« Hrvatske u 19. stoljeću, kako to povjesničari vole opisivati, nego bi vjerojatno manjkalo čudoredne građe i pravne supstancije na kojima se krajem 20. stoljeća uspjela zasnovati državna samostalnost. Na sličnim je primjerima u svojoj filozofiji svjetske povijesti Hegel ilustrirao »lukavstvo uma« i djelovanje svjetskoga duha koji se služi pojedincima za ostvarenje napretka u ostvarenju principa slobode.

Samotni doktor filozofije iz Like nije imao sreće s državnim službama. Nije uspijevaŕo dobiti mjesto na natječajima. To ga je prilično pogađalo, bio je osjetljiv i uvredljiv na nepravde koje su bile povezane s činovničkim mjestima. Zbog svojega je ponosa i tvrde naravi dospijevao u sukobe. Na njega je zacijelo ostavila dubok trag nepravda kod imenovanja za mjesto profesora filozofije na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti 1849. godine, o čemu je pisao Kerubin Šegvić:

»Baš se je koncem svibnja izpraznilo mjesto profesora filozofije i povijesti na pravnoj akademiji u Zagrebu, te on zatraži to mjesto i položi propisani ispit najboljim uspjehom. Radi toga bi predložen na imenovanje. Dotični dekret bio je već u Beču i potpisan, te mu njegov prijatelj barun Kušlan brzojavi, čestitajući mu. Nu biskup Ožegović čim za to doznade, brže bolje pohiti u Beč i potporom samoga Jelačića osujeti to imenovanje, jer 'da takov čovjek bi bio pogibeljan za interese države na takovoj stolici'. I za čudo bi imenovan mjesto Starčevića jedan Čeh bez ispita, bez kvalifikacije, bez poznavanja hrvatskoga jezika!«⁴⁸

Slično je neuspješna Starčevićeva pokušaj ustoličenja na profesorsko mjesto opisao i Josip Horvat. Razlika je u tome što se ne spominje imenovanje Čeha bez ispita, kvalifikacije i poznavanja hrvatskoga jezika. Ali se spominje biskup Ožegović i ostaje kvalifikacija Starčevića do kraja života kako bi takav čovjek bio pogibeljan za vlast u javnoj službi. On je taj usud stoički prihvatio i nosio se s nepravdama na svoj osebujan način.

Oko spomenutoga natječaja na Kraljevskoj akademiji isplela se u opisima Starčevićeva života svojevrsna fama. Objavljena korespondencija bana Josipa Jelačića i pročelnika za kulturu i bogoštovlje u banskoj vladi Stjepana Moyse-

⁴⁸ Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 40. Usp. također Tomislav Markus, *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.–1850.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, 1998), p. 347, bilj. 67; Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske* (Zagreb: Globus, 1985), p. 312.

sa (1797–1869) potvrđuje kako je zapravo netočna tvrdnja o izboru »Čeha bez ispita, bez kvalifikacije, bez poznavanja hrvatskoga jezika«. Izabran je navodno na profesorsko mjesto svećenik gospičke biskupije Šikić. Točna je tvrdnja kako je Starčević između tri pristupnika prijavljena na natječaju bio predložen za imenovanje. Njegov je prijedlog u Beč uputio zamjenik pročelnika Ivan Kukuljević Sakcinski. Natječajno je povjerenstvo prigodom glasovanja izrazito dalo prednost Starčeviću na temelju njegovih obrazovnih i intelektualnih kapaciteta. U korespondenciji postoji pismo kojim je osobno ban Jelačić tražio od pročelnika Moysesa očitovanje o predloženicima u natječaju. Očito je na njega pritisak vršio senjski biskup Mirko Ožegović (1775–1869), koji je godinu ranije predvodio svečanu liturgiju prigodom ustoličenja Jelačića za bana u crkvi sv. Marka, a bio je pogođen istupanjem Starčevića iz svećeničke službe njegove biskupije. Vjerojatno je ta nepravda i zakulisna spletku utjecala na Starčevićevu sumnjičavost prema ljudima na položajima i javnim službama. No ipak u *Naputku za pristaše Stranke prava* savjetuje svojim sljedbenicima da se ne trebaju uklanjati javnim poslovima i državnim službama niti podnositi ostavke ako mogu učiniti nešto za opće dobro. Potom obrazlaže kako je istinska zadaća pravoga domoljuba prihvatiti svaku javnu službu koja odgovara njegovim sposobnostima sve i kada državni sustav nije u skladu s osobnim osvjedočenjima i načelima.

2.3. Realizam nasuprot idealizmu

Mažuranić je razvio politički realizam i praktičnost. Starčević je bio izrazit idealist, gotovo utopist u politici. Razlika izlazi na vidjelo iz Mažuranićeva političkog stajališta, koje obrazlaže u savjetima što ih je u pismu supruzi Aleksandri uputio šogoru Dimitriju Demetru:

»Nek bude od sada u napredak pozoran; neka se ne sastaje s ljudi kojekakvimi; neka ne govori i ne radi ništa, nego ono što mu bude dužnost; u dvorani i drugdje neka duboko muči, a osobito valja mučat o poslovih službenih.«⁴⁹

Očito se i sam Mažuranić pridržavao tih naputaka u vlastitom političkom djelovanju. Uspijevao je i za vrijeme apsolutizma i despotske vladavine održati se na položaju. Ali je zato, kada bi se ukazala zgodna prigoda, napravio što je bilo moguće za dobrobit puka.

Starčević je bio posve oprečan u svojim stajalištima. Nije mogao šutjeti ni u dvorani ni drugdje. Govorio je i pisao oštro te kritički gdje god je uočio

⁴⁹ Pismo Aleksandri Mažuranić, Beč, 11. prosinca 1850, prema: Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 99.

da vlada u službenim poslovima ne postupa ispravno. Zato je kao zaštitni znak uzeo Diogenov lik kinika ili stekliša, koji ujeda svakoga tko postupa nepravedno. Pa i samoga kancelara i bana *Ivšu naškoga*. Starčeviću je pred očima visok ideal, prema kojemu mjeri politiku i one koji rade na javnim poslovima. Ni u vlastitoj stranci nije pragmatičan vođa koji okuplja pristaše, nego moralist koji poziva na kategorički imperativ. U oštrim satirama ključnih protagonista hrvatske političke pozornice, od Strossmayera i Račkoga do Khuen-Héderváryja i austrijskih ministara, nije štedio ni Mažuranića. Često ga je spominjao u *Pismima Magjarolacah* i drugim satiričnim spisima i govorima, a posebice ga je oštro portretirao u autobiografskom ogledu »Nekolike uspomene« 1870. godine.

2.4. Rješenje hrvatskoga pitanja u okviru ili izvan Monarhije

Mažuranić je vidio rješenje hrvatskoga pitanja u okviru Monarhije. Starčević je zagovarao narodnu samostalnost zasnovanu na povijesnom državnom pravu. Prvotno su se obojica nadahnjivala ilirskim snovima. Mažuranić je ostao znatno dulje otvoren jednako prema hrvatskim kao i prema slavenskim idejama te »geniju slavjanskoga naroda našega«. Starčević je bio izrazito za hrvatski politički program i narodnu samobitnost, oštro i dosljedno kritizirajući panslavenske kao i južnoslavenske zamisli.

U *Predstavkama Riječke županije* veliki bilježnik Starčević jasno je ustvrdio, trinaest godina nakon prevratničkih zbivanja 1848. godine, kako je dvorska politika iznevjerila hrvatska povijesna prava:

»Narod je hervatski samcat medju Austrianskimi narodi, koi niti se je svojih prava odrekao, niti su mu ona budi makar pod samom izlikom njegove krivnje oteta; pa i tako narod je hervatski jedini u Austrii, koi se s izdajstvom i tlačenjem natecao u vernosti i požertvovanju za svoje vladare.«⁵⁰

Premda su još 1861. godine zajednički nastupili na izborima za Hrvatski sabor, otada se počinje sve više produbljivati odbojnost između dvaju državnika. Jedan je nastojao hrvatsku državnost učvrstiti u okviru Monarhije, drugi je bio uvjeren kako se treba ponajprije osloniti na hrvatsku političku snagu i težiti samostalnosti. Je li to bila nepomirljiva opreka? Starčeviću i njegovim pristašama svakako je to izgledalo tako od početka 1860-ih do početka 1890-ih. Mažuranić je s oprekama postupao drugačije: uvijek je tražio rješenje u danim okolnostima i služio se sredstvima realne politike. Nekad je postizao više, nekad manje. Ali njemu uspjeha jamačno nije manjkalo.

⁵⁰ Starčević, *Djela* II (1894), p. 4.

3. Suradnja i prijepori

Premda su se Mažuranić i nešto mlađi Starčević od četrdesetih do početka šezdesetih godina kretali u bliskim idejnim krugovima i dijelili u nekim pitanjima slična uvjerenja, jaz se između njih otvorio u doba apsolutizma. Nedvojbeno je da su se osobito krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina družili s istim prijateljima i objavljivali u istim glasilima. Starčević je tražio da bude Mažuraniću »namjesnik« na izborima za Sabor 1861. Mažuranić je bio namjesni učitelj u Zagrebačkoj gimnaziji kada ju je Starčević pohadao. O njihovu poznanstvu i »vatrenom ilirstvu« posvjedočio je kritični Diogen iz Like u svojim *Uspomenama*. Međutim nakon što je potvrdio idejnu srodnost, ukazuje na bitnu karakternu razliku, tvrdeći kako se ne sjeća je li vidio učitelja pjesništva u prigodama uobičajenih tučnjava i pogibelji. Za sebe je s ponosom opisao kako nije izbjegavao takve opasne prigode i kavge koje su ga stajale i strogih kazni. No ono što im je nadasve bilo zajedničko jest umjetnička sklonost te ljubav prema pjesništvu i narodnom geniju. Nema dvojbe, učeći napamet ilirske pjesme zaneseni je mladić znatne idejne poticaje primio između ostalih i od velikoga pjesnika, okušavajući se potom i sâm u pjesničkim formama koje su se nadovezivale na stari dubrovački stil i govor poput slavnoga spjeva o Osmanu.

Za razliku od suvremenika koji su nekritično veličali Mažuranićevo pjesništvo, Starčević je s podijeljenim stavovima i nemalom dozom ironije pisao o slavnom književniku. Ističe kako su mu se dopadala Mažuranićeva dva dopunska pjevanja u Gundulićevu *Osmanu*. Razlog je savršenost u oponašanju izričaja dubrovačkoga klasika. Ali je prema spjevu *Smrt Smail-age Čengića* uvijek bio kritičan poradi čudoredno prijeporna sadržaja i poruke kojom se opjevava zaplotnjački čin stotine urotnika koji su se okupili – »iz potaje ubiti jednoga čovjeka«. Moralnu sablazan spjevom o ubojstvu iz zasjede, koji je »Ivša naški opjevao vraški«, izrazio je kasnije u stihovima *Novih davorija*. Pod Starčevićevim je utjecajem njegov pravaški sljedbenik, također značajan književnik, Ante Kovačić napisao glasovitu travestiju *Smrt babe Čengićkinje*.⁵¹

Stanovita napetost i nepovjerenje javljaju se kada nakon zajedničkih prevratničkih zahtijevanja spletom okolnosti Mažuranić i još neki preporoditelji poput Gaja i Vebera dospješe u službu dvora i režima koji je uskoro *oktroirao* ustav, a potom ga posve dokinuo i uveo apsolutističku vladavinu. Za uvjerena idealista i zagovornika prava i sloboda čovjeka poput Starčevića to je značilo ulazak u službu sužanjstva. A on je prema neslobodi svake vrste i služenju des-

⁵¹ V. Krešimir Nemec, »Književnost kao ideologija – ideologija kao književnost. Travestija 'Smrt babe Čengićkinje' Ante Kovačića«, u: Krešimir Nemec, *Tragom tradicije. Ogledi iz novije hrvatske književnosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1995), pp. 40–57.

pociji nepomirljiv. Prema njegovu čvrstu uvjerenju, »sužanjstvo je zaterlo i najsvetii i najjačji ostan naravi, sužanjstvo pripravlja zator naroda hrvatskoga«. ⁵² Postupno je i slavnoga pjesnika Mažuranića, unatoč ranijem poštovanju što ga je prema njemu gajio, sve više prepoznavao u službi podjarmljivanja. U tom je svjetlu, primjerice, promatrao i književni dogovor u Beču iz 1850. kao sredstvo kojim se želi ujedinjavanjem južnoslavenskih govora utjecati na hrvatsku političku samostalnost. Mažuranić je zajedno s još četiri književnika iz Hrvatske bio nazočan tom dogovoru. Starčević je zaključke književnoga dogovora žestoko osuđivao te kao odgovor pripremao vlastitu *Rečoslovicu* hrvatskoga jezika kao dokaz o njegovoj posebnosti i povijesnom kontinuitetu.

U prevratničkim zbivanjima 1848. godine, kada obojica surađuju u oporbenom *Slavenskom jugu* i kada izlaze *Političke iskrice*, dijele mnoge zajedničke političke i filozofsko-pravne nazore. Međutim neispunjavanje opravdanih državnopravnih zahtjeva i očekivanja od habsburške krune, za čije su spašavanje imali znatnu ulogu ban general Josip Jelačić i hrvatske postrojbe, odvelo ih je na različite strane. Mažuranić je na Jelačićevu preporuku dospio u Beč, ušao je u visoku realnu politiku, postao je zamjenik državnoga odvjetnika i javni službenik. Uživao je osobitu potporu liberalnoga ministra pravosuđa Antona Schmerlinga, koji je u prevratničkim zbivanjima 1848. slično kao i on bio u izaslanstvu koje je nosilo zahtjeve naroda kada je masa provalila u carski dvor. ⁵³ Tako je došao u prigodu svoju izvršnu pravnu naobrazbu staviti u službu reforme i ustrojavanja hrvatskoga pravosuđa i političkih ustanova. Starčević je ostao na oporbenim stajalištima.

Ni Mažuraniću naravno nije bilo lako djelovati u okolnostima stroge policijske vladavine. Ponudio je ostavku na svoju dužnost, kao uostalom i njegov podupiratelj ministar Schmerling. Žalio se kako bi najradije pobjegao iz toga »himbenog« svijeta dvorske politike. Starčevića je to još više radikaliziralo i učvrstilo u suprotstavljanju Austriji i njemačkoj dominaciji u Habsburškoj Monarhiji. ⁵⁴ Mažuranić je strpljivo primao političke udarce i ponovno se vraćao

⁵² Starčević, *Djela* III (1894), p. 323.

⁵³ Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 102: »Prilikom izbora za vrhovnog državnog tužioca 1854. godine ponovo su iskopani Mažuranićevi stari gresi. Njegova prošlost razmatrana je tu kao krajnje problematična. Zagrebački veliki župan okarakterisao ga je kao opasnog demokratu i glavara prevratničke stranke u Hrvatskoj, koji sledi revolucionarne tendencije; što je ipak izabran, mogao je i ovoga puta da zahvali svome patronu Šmerlingu, koji ga je predstavio kao veoma sposobnog i čestitog čoveka, žrtvu spleta i zavisti, čiji su moral i vrednost izvan svake sumnje.«

⁵⁴ Mirjana Gross, *Izborni pravaštvo* (Zagreb, Golden marketing: 2000), p. 46: »Starčevićeva težnja za ustavnim uređenjem na temelju hrvatske tradicije i modernih tekovina u samostalnoj hrvatskoj državi oblikovala se upravo iz uvjerenja da u Habsburškoj Monarhiji nema života za hrvatski narod. Njegova predodžba da su Mažuranić i Jelačić najveći zlotvori hrvatskoga naroda

na razboj, nastojeći učiniti što više dobra i koristi za narod. Činio je ono što je Starčević tražio od pravoga sina domovine, uspijevao je zatomiti i podložiti vlastitu osobnost *načelu*, ispuniti »sveto deržanstvo otačbenikah«. ⁵⁵

U odnosu prema Mažuraniću valja također spomenuti nezgode koje je Starčević imao s objavljivanjem prijevoda Anakreontovih pjesama i poglavlja Apijanove *Rimske povijesti* o ilirskim ratovima. Sačuvan je dio prijevoda koji je tiskan u Matičinu glasilu *Neven*. Neko vrijeme Starčević ga je sam uređivao i ispunjavao sadržajem na zamolbu odgovornoga urednika Vojka Sabljica. Izgubljen je dio prevedenih pjesama, kao uostalom i većina Starčevićevih ranijih rukopisa, ali su ostale zabilježene njegove izjave koje opisuju kako mu tijekom 1853. »bijaše prva briga Anakreona skinuti s vrata«. Prepjev niza pjesama o radosti života te nasladama ljubavi i vina predao je potom književnom odboru Matice. Uz to je preveo i *Apijanovu Iliriju*, »djelce, koje kad bi tko dostojno razjasnio, služilo bi za temelj najstarije događajnice onih zemalja, koje danas Hrvati drže«. U izjavi zatim povrijeđeno obrazlaže kako je tekla prosudba njegova prijevoda. Izjavljuje kako bi prijevod Anakreontovih pjesama mogao

»svak u šest ura temeljito rasuditi. Tri su suditelja bila određena, da moj prijevod pretresu. Što bijaše naravnije nego li da se ta tri muža sastanu, pa da ih jedan uzevši izvor, drugi moj, a treći, ako hoće, koji drugi prijevod, posao dovrše? Ja sam im pustio više od 6 tjedana vremena. Nakon toga vremena, – u koje sam se pripravljaio za dostojno razjašnjenje Anakreona, – doznam, da još nije ni jedan razsuditelj s poslom gotov, i dakle, de će mi rukopis, bog zna kada, doći u šake onomu istomu mužu, kod koga mi blizu dvije godine jedan igrokaz leži, bez da je rasuđen. Ovdje mi je dogorilo, žalibože kasno, te uzeh rukopis natrag.« ⁵⁶

Šegvić i Horvat navode kako je jedan od »rasuditelja« bio sam Mažuranić. Očito je i ta zgoda ostavila trag na Starčeviću kasnijem oštru sudu o Mažuranićevu liku i djelu. Bio je samouvjeren, ponosan, tvrd i uvredljiv. Nije imao elastičnost u komunikaciji ni sklonost kompromisu koja bi mu omogućila književnu ili političku karijeru kakvu je imao Mažuranić.

Danica ilirska izvijestila je kako bi Anakreontove pjesme uskoro mogle biti tiskane u Matičinim izdanjima. Pritom se vrlo pohvalno izrazila o Starče-

nastala je također za apsolutizma kada su oni bili na visokim položajima. U doba apsolutističkog sustava koji je nastojao spriječiti nastavak hrvatskoga nacionalnog pokreta i, štoviše, germanizirati hrvatsku inteligenciju i svećenstvo i preko njih hrvatski narod, Starčević je počeo gledati prokletstvo u ilirskom pokretu. Držao je da se strašnoj opasnosti koja prijete hrvatskome narodu mogu suprotstaviti samo žučna i žestoka opravdanja koja bi snažno prodrmala hrvatsku inteligenciju i stvorila iz nje požrtvovnu i oduševljenu jezgru u borbi za pretvaranje hrvatskog 'puka' u naciju svjesnu svojega poslanstva da ostvari samostalnu hrvatsku državu.«

⁵⁵ Starčević, *Djela* III (1894), p. 321.

⁵⁶ »Izjavljenje o rečoslovići«, *Neven*, 19. lipnja 1854. V. Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), pp. 58 i sl.

viševoj klasičnoj naobrazbi i umijeću prevođenja s grčkoga. Napominje kako je prevoditeljski posao gotovo dovršen, a da autor priprema i komentare:

»Iz priopćenih začinaka uvjerali smo se potpunoma, da je klasičan posao došao u ruke mužu, koji ondje i gdje mora, umije takodjer biti klasičan. U koliko je nam poznato g. Starčević pisao je takodjer i u prozi vrlo mnogo, nu žali bože do sada malo štampao. On je duh, kome će biti laka staza do slave literarne. Po svemu moći je suditi, da je pjesništvo pravi njegov živalj i njegov prevod Anakreonta biti će dostojan svoga izvornika.«⁵⁷

U *Nevenu* je Sabljak ustvrdio kako je Starčević preveo dvije trećine pjesama proslavljenoga Grka. Sam Starčević u svom *Izjavljenju* spominje ukupno 38 prevedenih »začinaka«.⁵⁸ Međutim Matica na kraju nije u svoja izdanja uvrstila *klasičan prijevod dostojan izvornika*:

»Ona je dala taj prijevod na ogled i recenziju Mažuraniću, Demetru i Weberu, koji su zadržali rukopis, a Stari se rasrdi, pa ga uzme natrag i istupi iz književnoga odbora matičina.«⁵⁹

Kao dragovoljni tajnik Matice i urednik njezinih izdanja Starčević je tu zgodu doživio kao nepravedno zanemarivanje vlastita književnoga rada i osobnu uvredu.

Unatoč stanovitim razilaženjima odnos između dvaju književnih i političkih suputnika obilježen je zajedničkom željom i povjerenjem u činjenje dobra za narod sve do početka šezdesetih godina. To potvrđuju Starčevićeva svjedočanstva u spisu »Nekolike uspomene«. Neopravdano se zanemaruje u ocjeni njihova odnosa važna potpora pri izboru Mažuranića za Hrvatski sabor 1861. Javno je opisao kako je kao veliki bilježnik Riječke županije spasio od propasti Mažuranićev izbor u rodnom Vinodolu. Prema njegovu svjedočenju, kampanja koju su u Mažuranićevo ime vodili župan Bartol Zmajić i dožupan Ivan Vončina završila bi neuspjehom. Zato je on sam u dogovoru s kotarskim sucem Mudrovčićem priskočio u potporu. Smatrao je kako treba pomoći načelniku hrvatske vlade jer je korisno za domovinu da bude izabran upravo u svojoj rodnoj Riječkoj županiji. To će mu ojačati položaj kod dvorskih vlasti jer je proglašen »demokratom, liberalcem, učenjakom, rečju čovekom puka koj čovek da će moći Beču premnogo pokoristiti«.⁶⁰ Prosudivao je: ako Mažuranić ne bude izabran u vlastitoj županiji, to bi ga moglo podvrgnuti još većem preziru Beča i spriječiti da učini korisne stvari za narod.

⁵⁷ *Danica ilirska*, br. 44, 3. studenoga 1853. Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 49.

⁵⁸ Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 57.

⁵⁹ Šegvić, *Dr. Ante Starčević* (1911), p. 54.

⁶⁰ Starčević, »Nekolike uspomene«, u: *Djela* III (1894), p. 320.

U tom je rasuđivanju Starčević iznio zanimljivu, ali ujedno i britkom satirom ispunjenu ocjenu Mažuranića. Njome je na svoj ironičan način ipak pokazao razumijevanje za muke na kojima se ovaj nalazio u službi dvora. Dao je do znanja da sud o djelima ljudi koji se bave javnim poslovima valja pažljivo preispitivati jer

»moguće je, da naš sud o tomu čoveku, nekada temeljit, već sada temeljit nije, jer možda je on morao poniziti se, služiti, pretvarati se do sada; možda je sužnjevanje desetak godina iz njega iztesalo štogod čoveka; možda ga je dirnulo nastojanje Beča, koj ga prie Solferina htede, kako glas nosiaše, pod izlikom, da je šenuo s pameti, baciti u ludnicu ili barem u penziu. Na nikakav način nevalja bez težkih razlogah čoveka obsuditi ni zabacivati, i ako je obsudjen, treba mu dati priliku, da se popravi i pokaže.«⁶¹

Slično je i sam bio nepravedno odbacivan i optuživan zbog svojega djelovanja. Dakle ne treba bez razloga osuđivati i odbacivati one koji rade za opće dobro.

Starčević se ponudio Mažuraniću za namjesnika iz osjećaja dužnosti kako bi pomogao njegovo djelovanje za narod i ojačao položaj u Beču. Mažuranić je izabran u rodnom Vinodolu te u Cvetkoviću, a zadržao je vinodolski mandat. Istodobno, veliki bilježnik Riječke županije bio je izabran za zastupnika kotara Hreljin – Grobnik. Kako taj kotar nije bio naveden u popisu dvorske kancelarije, bilo je poteškoća oko ovjerovljenja. Tako je s nešto zakašnjenja Starčević stigao na zasjedanje Sabora 1861. Međutim nije olako pristao na širene glasine kako su Mažuranić i Strossmayer priječili njegov dolazak u Sabor:

»Za toga mnogi raznašahu, nekoji i verovahu, da gg. I. Mažuranić i biskup Strossmayer gledaju mene iztisluti iz sabora, bolje rekuć, nedati mi u sabor. Ali kako ćeš s timi glasovi sljubiti ovu obstojnost: najednom dobijem od gg. M. Hervata i Zmajića berzobjavnih pozivah koji me kao o glavu, odmah, iz stopah vuku u Zagreb?«⁶²

Očito je u kuloarskim političkim kuhinjama podgrijavao razdor koji i sâm Starčević uzima s rezervom i ogradom.

Bez obzira na prijepor koji je došao na vidjelo, kada se bolje odvagnu argumenti obojice, pokazuje se kako zapravo Mažuranić i Starčević nemaju suprotstavljena stajališta o biti spornih pitanja na kojima su se razilazili. Samo što prvi iz pragmatičnih razloga prihvaća političku danost i nastoji iz nje izvući maksimalnu pogodnost, dok drugi jasnim izražavanjem stanja stvari dokazuje kako je ta politička danost neodrživa. Unatoč naglašenim razlikama i njihovim javnim suprotstavljanjima, kada se s današnje povijesne distance promatra njihov odnos, pokazuje se začudna blizina na bitnim političkim pitanjima. Imaju

⁶¹ L. c.

⁶² Starčević, »Nekolike uspomene«, u: *Djela* III (1894), p. 320.

različit stil i pristup, suprotstavljene političke metode, ali im je stajalište u mnogočemu blisko. Dokaz su dva ključna pitanja koja je Mažuranić u svojem posljednjem saborskom govoru 1886. uvrstio među svoja najveća politička postignuća – rasprava o hrvatskom jeziku i stajalište o članku 42.

Starčević je kao rijetko koji od suvremenika već od Bečkoga dogovora iz 1850. jasno odbacio sve ilirske i južnoslavenske nazive te se zalagao za to da se jezik u Hrvatskoj naziva hrvatskim. Međutim zaslugu za uvođenje naziva i hrvatskoga jezika u javnu uporabu valja pripisati Mažuraniću, koji je iskoristio povoljnu prigodu i u svojstvu dvorskoga kancelara precrtao predloženi naziv koji je zakonskim člankom uputio Hrvatski sabor u Beč da se u svim oblastima te u školi i Crkvi kao službeni proglasi *jugoslavenski*, odnosno *ilirski*, *hrvatsko-srpski* ili *slavonski jezik*. Umjesto toga, kao načelnik dvorske kancelarije za Hrvatsku, izdao je nalog da se u školi, upravi i pravosuđu rabi *hrvatski jezik*. Tako je prekinuo dugotrajnu raspravu o nazivu jezika te nametnuo hrvatski jezik u opću primjenu. Potaknuo je štoviše i samoga cara Franju Josipa da počne koristiti hrvatski jezik u službene svrhe:

»Dvorska kancelarija bila je ona, koja je uvela hrvatski jezik u javne poslove, koja je izradila kod Njegovoga Veličanstva, da je Njegovo Veličanstvo prvi put hrvatski počelo pisati i rabiti hrvatski jezik.«⁶³

Dakle što je Starčević tvrdio i dokazivao u brojnim svojim jezikoslovnim ogledima, prijevodima i polemikama, naime da je hrvatski jezik poseban te da temelji svoju samosvojnost na osmostoljetnom književnom kontinuitetu i baštini, to je Mažuranić postignuo svojim pragmatičnim političkim djelovanjem. Odgovarajući na izjavu profesora hrvatskoga jezika i književnosti na Mudroslovnom fakultetu Armina Pavića kako je Hrvatska »pretrpjela dvorsku kancelariju«, ban pučanin odbacuje tu objedu kao uvredu i s ponosom ističe kako je upravo u doba njegova čelništva dvorska kancelarija, uz jezik, ponovno uvela i uspostavila vrhovne upravne ustanove u zemlji:

»Dvorska kancelarija je, gospodo, u rukuh Hrvatske bila metla, koja je tudje elemente izmela iz Hrvatske.«

Ni vođa pravaša nije imao prigovora na zasluge za uvođenje hrvatskoga jezika.

Osobito je velika autorska zasluga Mažuranića za izradu poznatoga članka 42. zakona *O odnošenju Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*

⁶³ Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 161. Tu Mažuranićevu izjavu potvrđuje Gross, *Izvorno pravaštvo*, p. 148: »Dvorski je kancelar Mažuranić tome pomogao svojom naredbom da se u školama upotrebljava naziv hrvatski umjesto dotadašnjih izraza kao hrvatsko-srpski, ilirski, jugoslavenski, slavonski. Hrvatsko ime proširilo se i u oblastima u skladu s jačanjem hrvatske nacionalne svijesti.«

prema kruni i kraljevini Ugarskoj. Mažuranić je u tom članku formulirao zahtjev za priznanjem nezavisnosti i samostalnosti Hrvatske, obrazlažući ujedno mogućnost stupanja u »još uži« državnopravni savez s Ugarskom. U svojem govoru od 8. srpnja 1861. ogradio se izrijekom od Starčevićeva stajališta protiv kraljeva prijedloga kao *poruge*:

»Ovo je dakle pravi i posve naravni postanak ovoga kraljevskoga predloga, ter se već odatle vidi, kako je bez svakoga temelja misao onoga govornika, koji je onomadne u ovoj sabornici kraljevski ovaj predlog nazvao zapovjedu vlade austrijske, kojom se narodu našem poruga nanosi.«⁶⁴

Unatoč navedenoj ogradi o neosnovanosti ocjene kraljevskoga prijedloga, zaključak je toga govora o vjeri »u kraljevinu Hrvatsku, u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost i – ako bog da – u njezinu budućnost«⁶⁵ zapravo puno bliži Starčeviću nazoru nego što se na prvi pogled čini. I jedan i drugi zalažu se za *samostalnost* i *neovisnost* Hrvatske koja nakon raskida državnopravnih sveza s Ugarskom 1848. zadržava samo državnopravnu vezu s vladarom. Što utemeljitelj pravaštva traži deklarativno, to liberalni narodnjak nastoji ishoditi u znatno složenijem tkivu stvarnih političkih odnosa i moći.⁶⁶ Razlika se otvara između političkoga idealizma jednoga i praktičnoga realizma drugoga.

Starčević se na tom zasjedanju sa svojim pravaškim krugom pristaša odijelio na pitanju načina pregovora s Austrijom, ali je bio suglasan s Mažuranićem u stavu da Hrvatska ne treba ući u Carevinsko vijeće. U nekoliko napisa i istupa najoštrije se obrušio na članak 42.⁶⁷ Međutim na temelju zaključaka iz toga članka Mažuranić je napisao carskom i apostolskom Veličanstvu 24. rujna 1861. *Adresu Sabora Trojedne kraljevine*, spis u kojemu je sažeo bitne postavke o samostalnosti i neovisnosti Hrvatske. Nakon što je Sabor raspušten, zanimljivo je da pravnik iz Novoga Vinodolskog kao vodeći čovjek Dvorskoga dikasterija mora izraditi i osnovu za Kraljevski otpis. Tako je zapravo bio pisac tekstova i u jednom i u drugom smjeru, i prema Beču i iz Beča. No ono

⁶⁴ Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 102.

⁶⁵ Ivan Mažuranić, »Posljednji saborski govor (1886.)«, u: Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 163.

⁶⁶ Sažimljući kazano u saborskom govoru od 8. srpnja 1861. o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, Mažuranić zaključuje: »Što se tiče odnošaja našega sadašnjega izjavimo svoju samostalnost i neodvisnost pod jednom ter istom krunom s Ugarskom kraljevinom; a što se tiče našega odnošaja za unapredak, izjavimo, da ne damo nipošto iz šaka onoga što sad imamo; jer je to naš narod krvavo zaslužio.« Usp. Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 105 i sl.

⁶⁷ Najžešći Starčevićev napad objavljen je u glasilu *Hervat* 1868. pod naslovom »Članak 42: 1861.« U njemu se »kerpanje toga članka« u Saboru od 17. lipnja do 23. srpnja 1861. pripodobljuje metafizičkom razgovoru »u kojemu ovaj koji žuga, nezna što čavrlja, a onaj koj ga sluša, nerazumi ga«. Starčevići cinični komentari samo potvrđuju koliko je bila složena državno-pravna konstelacija koja je dovela do nagodbe. Vidi Starčević, *Djela* III (1894), p. 266.

što ostaje nedvojbeno jest činjenica da je plod pisanja *prvoga pera* Hrvatske bio osiguranje državne autonomije, koju nije bilo moguće osporiti kasnije nikakvim nagodbama.

Dragutin Pavličević navodi kako se »Mažuranić i Starčević nisu sukobljavali u Saboru iako su bili oprečnih političkih shvaćanja i različitih naravi«. ⁶⁸ Među malobrojne prijepore uvrstio je u *Izabrane političke spise* Mažuranićev odgovor Starčeviću na interpelaciju u svezi s nedosljednim zastupanjem Kraljevine Hrvatske kod odreknuća od prijestolja nadvojvode Maksimilijana 1864. i nadvojvotkinje Marije Kristine 1879. Na prvom je događaju bio nazočan Mažuranić kao hrvatski dvorski kancelar, a na drugome nije kao hrvatski ban. Starčević je protiv toga prosvjedovao, tvrdeći kako Hrvatska nije bila na odgovarajući način državno predstavljena kada je Mažuranić bio ban. Nazočnost hrvatskoga ministra u Budimpešti nije pravno zastupanje Hrvatske jer je to mađarski ministar. Iz toga je Starčević zaključio kako se na taj način Hrvatska prije nagodbe priznavala kraljevinom, a nakon toga više nije. Mažuranić je u odgovoru naveo kako ni u prvom ni u drugom slučaju nije bio nazočan ban, nego u prvom službeno dvorski kancelar, a u drugom hrvatsko-slavonski ministar. Za njega to nije pitanje oko kojega se potrebno prepirati, ali je na kraju priznao da se ni njemu ne dopada državna teorija prema kojoj na takvim događajima službeno sudjeluje hrvatsko-slavonski ministar. Dakle ni u tom prijeporu stajališta bana pučanina i vođe pravaškoga odbora nisu se posve razilazila.

4. Primat naravnoga ili povijesnoga prava?

Za razmatranje filozofije prava važno je pitanje kako su u svojim spisima i govorima Mažuranić i Starčević obrazlagali načela naravnoga kao i povijesnoga prava. Prvo valja općenito primijetiti kako u razdoblju prevratničkih zbivanja 1848. i neposredno nakon toga prevladavaju argumenti oslonjeni na teorije naravnoga prava. Međutim od 1860. u prvi plan i kod jednoga i kod drugoga dopijeva pozivanje na povijesno državno pravo.

U Mažuranića se to jasno očituje u programskom tekstu *Hèrvati Madjarom* iz 1848. i stožernom proglasu *Manifest naroda horvatsko-slavonskog*, koji je Hrvatski sabor usvojio 5. lipnja 1848. Tekstovi predstavljaju svojevrsnu deklaraciju o hrvatskoj neovisnosti i ljudskim pravima. U ta dva spisa razrađuju se ideje Francuske revolucije primijenjene na zbivanja u Ugarskoj i Hrvatskoj. Opravdavajući prevratničke zahtjeve za slobodom i pravom na samostalnost naroda, narodnjak iz Novoga Vinodolskog naglašava:

»Prirodno pravo uvijek ostaje najveće pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakoga prava. Ono je uvijek jedno i isto, ali ga svaki vijek nije kadar u pravom

⁶⁸ Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 152.

njegovom značenju ponjati i shvatiti. Ono je dosad samo na čovjeka ograničeno bilo, i tek u najnovije vrijeme počelo se i na cijele narode, kao osobe u sebi svoju ograničenu nezavisnu cijelost imajuće, rasprostirati.«⁶⁹

Argumentacija je zasnovana na visokim načelima slobode, jednakosti i bratstva koja izražavaju težnju građanskoga doba. Na povijesno se državno pravo poziva tek sekundarno, da bi pred svjetskom diplomacijom legitimirao pravo na slobodu i neovisnost:

»Sad se obraćamo na diplomate – ljude, koji za svako pravo historični temelj traže: mi ih uvjeravamo, da smo i mi s te strane osigurani, i tako prelazimo sad na drugo, *historičko gledište*.«⁷⁰

Nakon Listopadske diplome 20. listopada 1860. i Veljačkoga patenta 1861. i jedan i drugi težište svoje argumentacije premještaju na povijesno državno pravo, što je vidljivo u predstavci Banske konferencije na kralja, datirane 26. studenoga 1860, koju je pjesnik Mažuranić napisao i čiji su zahtjevi bili uslišani kao nikada do tada. Šidak je opisao njegovu ulogu tako da mu je »opet zapala ona dužnost koje se prije deset godina morao odreći: da nađe pravu riječ i oblik za najvažnije akte državnopravne prirode«. ⁷¹ Pritom se misaono oslonio na baštinu Hrvatskog sabora od 1848. Hrvatska je imala bogata povijesna prava, na kojima su potom i Mažuranić i Starčević mogli zasnivati svoje zahtjeve.

U *Predstavkama Riječke županije* i *Govoru* iz 1861. Starčević je također težište postavio na hrvatsko povijesno državno pravo. Za razliku od Mažuranića, koji je povijesno državno pravo koristio kao okvir da bi ojačao državni položaj Trojedne kraljevine u okviru Monarhije i prema njezinu legitimizmu, Starčević je povijesnopravnu argumentaciju koristio kako bi naglasio samostalnost i neovisnost Hrvatske i od Beča i od Pešte.⁷²

⁶⁹ Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 206 i sl. Spis *Hèrvati Madjarom* dao je Mažuranić tiskati u tiskari Ivana Nep. Prettnera 1848. Horacijeva izreka donesena na naslovnoj stranici *Naturam expellas furca, tamen usque recurret* (*Uzaludna je borba protiv naravi*) aludira očito na prirodna prava hrvatskoga naroda. Usp. Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 75: »Značajno je da se već njegov uvodnik (u *Branislavu*) poziva na naravno, a ne državno pravo; za Mažuranića je karakteristično da je sve svoje kasnije političke sastave stvarao na toj osnovi.«

⁷⁰ Mažuranić, *Izabrani politički spisi* (1999), p. 208.

⁷¹ Prema Živančević, *Ivan Mažuranić* (1988), p. 105. O razvoju Mažuranićevih stajališta od idejne podloge prirodnoga prava do uključivanja povijesnoga državnog prava vidi: Dalibor Čepulo, »Ivan Mažuranić (1814.–1890.)«, u: Andrea Feldman, Vladimir Stipetić i Franjo Zenko (prir.), *Liberalna misao u Hrvatskoj* (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000), pp. 56–68.

⁷² Usp. Gross, *Izvorno pravaštvo*, p. 108 i sl: »Svaki na svoj način – Kvaternik u knjizi 'La Croatie' a Starčević u predstavkama i u svom saborskom govoru – otvorili su mogućnost stvaranja hrvatske države bez dinastije Habsburg i na ruševinama njihove carevine. Historijski legitimizmi dinastije kao i Mađara, nužno su u teškom sukobu s pravaškim legitimizmom, i

Zaključno bi se moglo kazati kako se i jedan i drugi u načelnim razmatranjima više oslanjaju na naravno pravo, što je poglavito vidljivo u tekstovima u vrijeme revolucije 1848. i do kraja 1850-ih. Međutim u prigodama kada je potrebno posežu i za argumentima povijesnoga državnog prava. Starčević je na povijesnom državnom pravu zasnovao svoj politički zahtjev za samostalnošću Hrvatske, a Mažuranić je u svojim političkim istupima, govorima i upravnim aktima bio prisiljen pozivanje na povijesno državno pravo uskladiti s okvirima pravnoga legitimizma koji je dominirao u Austro-Ugarskoj.

Zaključak

Usporedba Mažuranićevih i Starčevićevih stajališta otkriva znatno veću srodnost nego što se na prvi pogled čini. Razlike među njima nisu nešto što se međusobno isključuje i potire. Drevno je umijeće dijalektičkoga mišljenja pokazalo kako je tek u oprekama moguć pravi put do spoznaje istine. U pitanjima čudoređa, prava i politike, gdje se pojavljuju različita mnijenja, postoji mnoštvo perspektiva i nazora koji se međusobno ispravljaju i dopunjuju. Hrvatska povijesna priča zbog različitih ideoloških matrica kojima je bila podložna u 19. i osobito u 20. stoljeću naginje pojednostavljenoj shemi crno-bijeloga prikazivanja istine, ideološkom obrascu ili-ili, mi ili oni, gdje se istina prisvaja samo za jednu stranu. Međutim zbiljski je svijet znatno složeniji. Nema života ni slobode mišljenja gdje je ispravna samo jedna strana. Spoznaji istine primjerenije je približiti se u oprekama dijalektike.

Stoga skine li se dnevno-politički pokrov s Mažuranićevih i Starčevićevih bliskih ili suprotstavljenih stajališta, satiričnih opisa i katkada međusobnih prijekora, izlazi na vidjelo prava slika njihovih nazora i iznimna značenja javnih djela. Može ih se promatrati kao dva dijalektička pokretača hrvatske političke pozornice u drugoj polovici 19. stoljeća, u vrijeme stvaranja temelja moderne, demokratske, liberalne i republikanske političke svijesti. Uza sve prigovore upravo je Mažuranić po mnogočemu na najuspješniji način ostvario ono što je Starčević zahtijevao od istinskoga *sina domovine* u službi javnih poslova:

»Za stalno, svaki sin domovine dužan je služiti svojemu narodu, primiti svako mesto, koje odgovara njegovoj sposobnosti, i na kojemu može domovini kakovo

njegovom željom da se uskrсне davna hrvatska država koja je zračila iz magle prošlosti. Zato su najkonzekventniji hrvatski legitimisti u viđenju pobornika održanja jedinstvene Monarhije ‘veleizdajnici’, ‘jakobinci’ i pobunjenici. No postoji i druga mogućnost: približiti se političkoj praksi, priznati okvir Monarhije i za Hrvatsku te nastojati postići najveću moguću autonomiju. Drugim riječima, prilagoditi hrvatski legitimizam jačem legitimizmu Monarhije. To su dvije mogućnosti, prisutne već u prvim koracima pravaštva, ali veleizdajnička komponenta osnovno je obilježje izvorne pravaške ideologije sve do kraja osamdesetih godina.«

dobro izkazati. U tom ga nesme prečiti njegovo makar temeljito osvedočenje, da obstojeći sustav nevalja, ili da se neslaže s njegovimi načeli.«⁷³

Naravno da je u tada postojećem sustavu bilo teško uskladiti vlastita načela i osvjedočenja sa zahtjevima politike. Utoliko je veća zasluga onih koji su uspjeli svojim sposobnostima visoke demokratske i liberalne ideale promicati u zamršenim uvjetima.

Kada se temeljitije promotre Mažuranićevi stavovi, napisani ne samo u privatnoj korespondenciji nego iskazani također i u javnim govorima, proglasima i manifestima, tada se bjelodano pokazuje kako je on osvjedočen da opstojeći sustav ne valja te se ne slaže s njegovim načelima. Ali kad je primio položaj i prihvatio službu gdje je mogao načiniti uslugu domovini, to je i posvjedočio svim snagama i umijećem. S odmakom od stoljeća i pol moguće je potvrditi koliko je u tome bio uspješan kao državnik.

Za života je Starčević, prema uzoru na svojega omiljenog stekliša Diogena, snažno *ujedao* i oštro *grdio* svoje suvremenike, ne štedeći ni slavnog pjesnika i zaslužnog državnika Mažuranića. Katkada je to činio s pravom, a ponekad je kritički žalac promašivao metu kada ne bi uspijevao proniknuti u zakučaste kutove zamršene dvorske politike i diplomacije u kojima se kretao prvi ban pučanin. Međutim Starčević to ne čini iz puke zadrtnosti i netolerancije. Zacijelo nije ispravno, kako se često činilo, prekoračiti samotnika iz Like kao isključiva i zasukana čovjeka koji ne podnosi drugačije mišljenje. Kritika je njegova metoda i oružje. Na tragu kiničkih filozofa posezao je za pogrdama kada je uočio kod nekoga zatomljena uvjerenja te da umjesto načela progovara hinjenje.

Prema otvorenosti i neposrednosti izričaja Starčevićeve »Nekolike uspomen« podsjecaju na Rousseauove *Ispovijesti*, u kojima su dojučerašnji prijatelji Voltaire i Diderot prikazani grubo i nemilosrdno. Slično su i Starčevići slobodniji i raskrinkavajući izrazi u podaničkoj sredini, ispunjenoj prijetvornošću i puzavošću, tumačeni kao svojevrсна sablazan i otvorena nepristojnost. No valja imati pred očima da kinik upravo želi postići takav učinak, raskrivajući opsjene želi baciti pravo svjetlo na javne poslove. Njegova je neotklonjiva dužnost iznijeti na vidjelo svako uočeno bezakonje i nepravdu. A tko je pritom čist u ispunjavanju dužnosti prema domovini, poput Mažuranića, ne treba se bojati i ne će mu naštetiti vika i pogrda.

Razumljivo je da u žestini prijepora nije uvijek lako dosljedno se pridržavati visokih i nepristranih mjerila prosudbe. To je vidljivo primjerice u geslu kako se prava rasudba nečijega djela u službi javnih poslova valja načiniti tek nakon života. Kinik iz Like obrazlaže kako »živa čoveka, koji se bavi javnim posli,

⁷³ Ante Starčević, *Sloboda* 4/67 (1881), p. 1.

nevalja slaviti, nego je dosta negerditi ga nakoliko nije kriv«. ⁷⁴ Naravno, bio je škrt i oprezan u pohvalama i slavljenju. Ali je znao kuditi živoga Ivšu i kada nije bio kriv. Često je satiričnom kritikom kršio vlastitu maksimu da je tek nakon smrti moguće načiniti obračun o djelima ljudi koji rade u javnim poslovima. Smatrao je kako »svatko, radeć za obćenito dobro koliko može, samo svoje deržanstvo izvršuje«. Vlastito stoičko poimanje uzvišenoga primata dužnosti za zajednicu nije želio podložiti posebničkim koristima i slabostima. Tvrdio je kako onaj tko za taj rad »treba ili prima hvale, on je nečist sebičjak, ili, što još gorjega, ili doista slabić, i može škodljiv, pogibelan biti narodu, koj se na njega zanaša. Naša je povest puna takvih primera. Ne bilo ih u buduće!« ⁷⁵ Međutim u javnim poslovima nije uvijek moguće strogo odvojiti opće od osobnoga. Stoga je danas, više od stoljeća nakon njihove smrti, potrebno objektivno rasuđivati zasluge i učinke obojice u javnim poslovima. Ne treba ih ni pretjerano slaviti ni preko mjere kuditi iz sadašnjega vidokruga. Dovoljno je razumjeti njihova djela u povijesnom kontekstu, u kojemu su nedvojbeno obojica učinila vrhunska dobra za budućnost.

Ostavljajući po strani neumjerene pohvale, a često i zaglušne pogrde suvremenika, može se zaključiti kako su svaki na svoj način, Mažuranić jednako kao i Starčević, ispunili svoju dužnost u službi dobru zajednice te tako postali najdjelotvorniji hrvatski državnici u 19. stoljeću. Gradili su vlastita djela na načelima osebujne filozofije prava i čvrstih čudorednih načela. Svaki na svojem položaju i u skladu s vlastitim uvjerenjima radili su na jedinstvenom općem dobru i kada su bili suprotstavljeni. Po tome spadaju zacijelo među svjetlije primjere u hrvatskoj povijesti.

Relationship between Ivan Mažuranić and Ante Starčević: from Comparison of Persons to Philosophy of Law

Summary

The greats of Croatian political thought, Ivan Mažuranić and Ante Starčević, were contemporaries whose life and work is considerably close, yet at the same time different with respect to their views. Both received their education, and acquired their knowledge and experience in philosophy and law. Mažuranić built on his philosophical and juridical fundaments through his activity as public prosecutor, member of the Croatian Parliament, President of the Court Office for Croatia, and as Ban of Croatia. After his studies in philosophy, Starčević worked in a lawyer's office, acted

⁷⁴ *Sloboda* 6/72 (1883), p. 1.

⁷⁵ L. c.

as member of the Croatian Parliament, and founded and led the Party of Rights. Both were considered progressives and liberals, advocates of the rule of people.

The paper first outlines the personal profiles of the two political leaders and champions of the rule of law by overviewing their characters and political relations. The article examines and compares the paths of life of these *new men* (*homines novi*) in the world of politics, their classical education, mastery of language and gift for literature, democratic views and oppositional attitudes, progressivism and liberalism, clarity of perspectives and steadiness of character. In regard to their differences, the paper points to a contrast between their political pragmatism and political righteousness, a difference in their attitudes to holding a state office, a dissimilarity between one's realism and the other's idealism, and their dissimilar views on the political solution of the Croatian issue either within the framework of or without the Monarchy. The paper attempts to shed light on their collaboration on common political issues and to bring to light the causes of their political confrontations and disputes. The closing comparison of their philosophical points of view with regard to the primacy of either natural or historical law brings to light the closeness of their views, a similarity between their styles, and a kinship between their arguments that misled even the best experts in the oeuvre of both authors over the authorship of the work *Political Sparkles*.

The conclusion is that Mažuranić and Starčević are close in their dialectic contrariness. They built their work on the principles of a distinctive philosophy of law and unwavering moral attitudes. Each fulfilled his duty in the service of the common good in his own specific way and in accordance with his own beliefs. Consequently, they became the most effective Croatian statesmen of the 19th century.

Key words: philosophy of law, natural law, historical law, Croatian statesmen, Ivan Mažuranić, Ante Starčević